

Daniel Lizarralde medikuaren *Moskorrak* (1899) eta Florentzio Basalduaren Argentinako Euskal Herri Berria*

Kepa Altonaga

Zoologia eta Animalia Zelulen Dinamika Saila
Zientzi Fakultatea/Euskal Herriko Unibertsitatea
644 p.k.; 48080 BILBO
kepa.altonaga@ehu.es

Laburpena: Daniel Lizarralde (1853-1923) tolosarra Argentinara joan zen txikitik, bertan mediku ikasi zuen eta bai zientzia-idazle aitzindaria bihurtu ere. Zenbait artikulatu labur argitaratu zituen euskaraz, adibidez *Moskorrak* (1899). Era horretako euskarazko idazlanak guztiz arraro ziren orduko Argentinan, eta, beharbada, beraien argitalpena azal liteke Florentzio Basaldua (1853-1932) ingeniariaren proiektu politikoaren eraginpean, izan ere, berorrek euskal kolonia baten ezarpena proposatu baitzuen, gales-tarrek Chubut probintzian eraiki zutenaren antzekoa.

Abstract: Daniel Lizarralde (1853-1923) was a Basque emigrant to Argentina, where he became a doctor and an unknown pioneer science writer. He published several short articles in Basque language, for instance *Moskorrak* (= The Drunkers) (1899). The publication of this kind of Basque texts results very odd in the nineteenth century's final Argentina, and, perhaps, it could be explained by the influence of the political project of the Basque-argentinian Florencio de Basaldúa (1853-1932), who proposed a Basque colony similar to this one of the Welsh people on Chubut territory.

1. SARRERA

La Baskonia. Revista Ilustrada aldizkaria Buenos Airesen argitaratu zen 1893-1943 urteen artean, eta itzal handia eduki zuen bai Argentinako

---

* Eskerrik beroenak Mikel Aizpuru, Nerea Altuna, Xabier Altzibar, Oscar Álvarez Gila, Karmele Artetxe, Ángeles de Dios Altuna de Martina, Estibalitz Ezkerra, Mikel Ezkerro, Pruden Gartzia, Jazinto Iturbe, Jurgi Kintana, Guadi Larrarte, Txema Larrea, Karlos Lina-zasoro, Juan Carlos Odriozola, Josune Olabarria, Horacio C. Reggini eta Joseba Sarrionandiari eman dizkidaten era askotako laguntzengatik. Azkue Bibliotekak giro ezin hobea eskaini dit lanerako.

eta bai Uruguaiako euskaldungoan, batez ere 1920ko urteak arte. Bost hamarkada horietan zehar, aldizkariak behin eta berriro azpimarratu zuen euskararen garrantzia, baina erdaraz gehien-gehientsuenetan [1], euskarari eskainitako tartea, izan, nahikoa sinbolikoak izaten zirelarik, eta gehienbat bertso edota poemez beteak. Nolanahi, *La Baskoniaren* bilduma digitala arakatzean [2], prosazko idazlanen bat edo beste ere aurkitu ditugu euskaraz, kasurako orain berrargitaratu nahi dugun *Moskorrak* izenburuko, *Lizarralde-ko Daniel-ek* sinadurarekin plazaratu zena 1899an [3], eta bai sinadura berarekin urte berean agertutako *Adiskideak* ere, zati bitan eman zena eta azken partearen ostean *Aoskitegia* izeneko hiztegitxo zermana [4, 5], eta, halaber, *Amaren itzak* laburtxoagoa zena [6], 1901ean.

Egia esan uste gabean harrapatu ninduten Daniel Lizarralderen hiru idazlan horiek, ez bainuen inolaz ere espero mota horretako testurik itsasoz haraindiko aldizkari horretan —ez besteetan—, eta gutxiago XIX. mendearen amaiera-urteetan. Izatez, saio erakoak dira hirurak. Hirugarren idazlana, *Amaren itzak*, gogoeta alegoriko bat da, foruen galerak amaren —euskararen— eta euskaldunen desagerpena ekarriko zituela profetizatzen duena. Bigarren, *Adiskideak* delakoan eta lexiko oso garbizale batekin, Daniel Lizarralde adiskidetasunari buruzko saio bat osotzen du dialogo baten gisara eta Seneka filosofoaren ideiak parra-parra barreiatuz. Bestalde, lehenengoa, *Moskorrak* izeneko, dibulgaziozkoa da, eta, ikusiko denez, nahiko ondo egokitzen da urte horietan hordikeriaren kontra Euskal Herrian bertan plazaratu ziren hainbat idazlanekin [esaterako 7 eta 8]. Alde horretatik, hortaz, gure prosa zientifikoaren beste aitzindari ezezagun bat da Daniel Lizarralde delako hori, ezezaguna eta, areago, ezustekoa erabat.

Beste zenbait aitzindariarekin egin bezala [9-18], oraingo honetan Daniel Lizarralderen lana eta izana aurkeztu nahi ditut, ahal delarik orduko Argentinako euskal komunitatearen koordinatuetan kokatuz. Egiteko horretarako ezinbestekoa suertatuko zaigu Florentzio Basaldua ingeniari bilbotarra zehatz aurkeztea, berorrek sorturiko giroan eta proiektuan bakarrik uler baitaitezke Lizarralderen euskal idazlanak. Edozelan ere, argi apur bat ekarri gura dugu euskarazko prosa zientifikoaren historiaren gela ilunera.

2. DANIEL LIZARRALDE: BIZITZA ETA IDAZLANAK

Daniel Lizarralderen (1. ird.) gaineko oso datu biografiko gutxi eza gutzen dira, eta, esaterako, Auñamendi entziklopediak hamar bat lerroan laburbildu ditu haren bizitzako mugarri nagusiak [19: 211]. Bizpahiru xehetasun gehiago dakartzate Andoni de Astigarragak [20: 110] eta Mikel Ezkerrok [21: 270; 22: 182-183]. Nolanahi, oinarritzko datu horietatik abiatuta plasmatu dut ondoko potreta, baina, jakina, erantsi egin dizkiot han-hemenka bildu ditudan beste zertzelada batzuk.

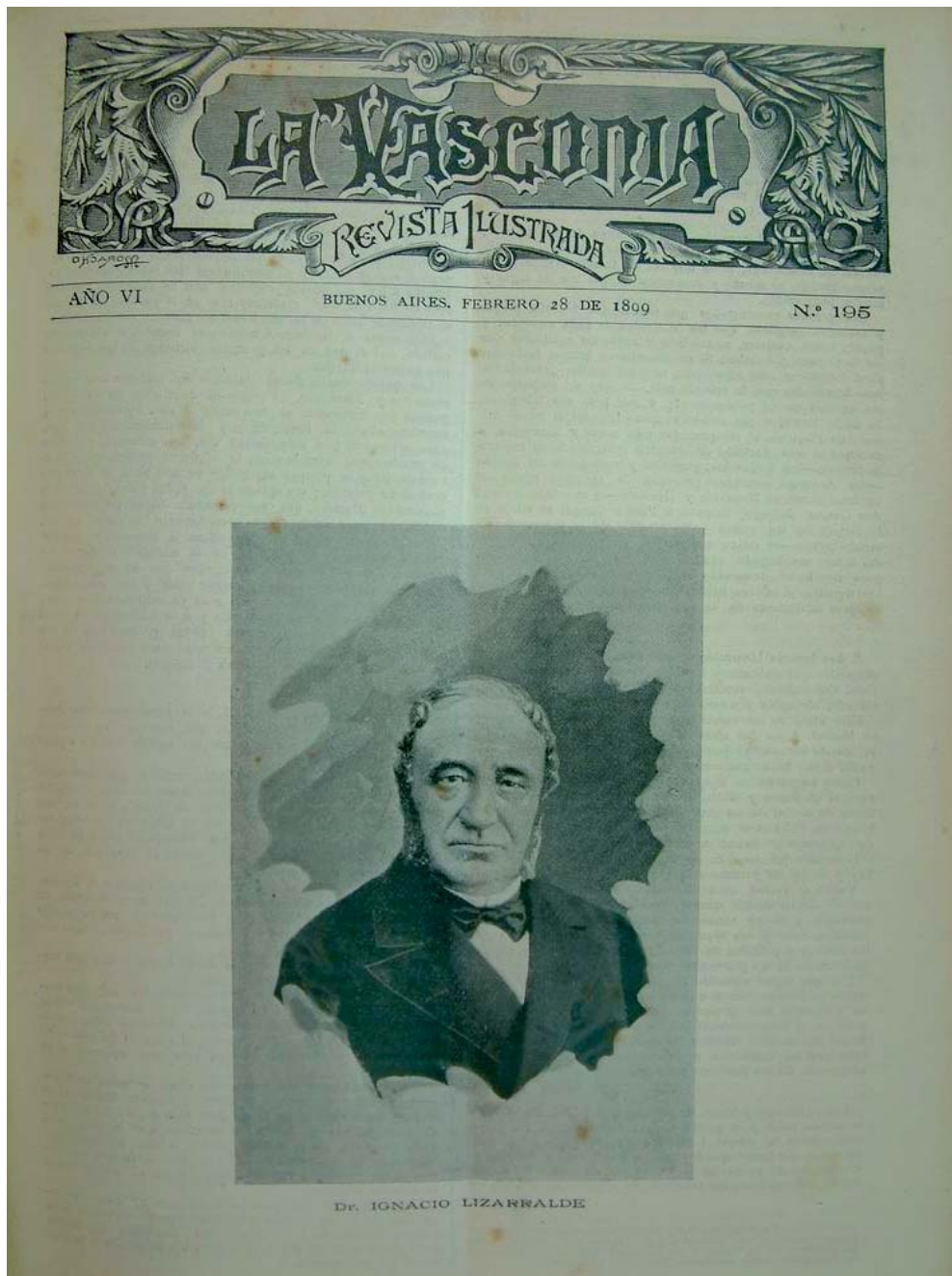

Doctor Daniel Lizarralde

1. irudia. Daniel Jose Lizarralde Brid (1853-1923). Irudia 32 eta 37 erreferentzietatik.

Daniel Lizarralde Gipuzkoako Tolosan jaio zen 1853ko apirilaren 10ean. Aita-amak izan zituen Inazio Antonio Lizarralde Estala (1822-1892), jaiotzez zumarragarra eta ogibidez zirujaua, eta Maria Concepcion Leokadia Brid Lalama (1823-1856) bidaniarra. Jaiotza-agiriaren arabera, Solana kaleko hiruan bizi ziren [23].

Donostiako Elizbarrutiko Artxibo Historikoaren web-atarian kontsulta daitekeenez [24], Daniel Lizarralderen gurasoak Tolosan ezkondu ziren 1846ko urtarrilaren 6an, eta bost seme-alaba eduki zituzten: Maria Teodora Josefa (1847an jaioa), Maria Pia Alejandra (1849an), Maria Jacinta (1851-1861), Daniel Jose (1853an) eta Ramon Francisco Valentin (1855ean). Alabaina, ama 1856ko udan hil zen, eta aita berriro zen ezkondu, 1861eko urtarrilean. Maria Petra Berroeta Etxeberria tolosar alarguna izan zen Daniel Lizarralderen aitaren bigarren emaztea. Ezkontza horren emaitza modura jaio zen Maria Dolores Teodora, 1863ko azaroan, baina handik gutxira —hilabete bi barik— ama hil zitzaion, 1864ko urtarrilaren bederatzian.

2. irudia. Inazio Antonio Lizarralde Estala (1822-1892). Irudia 25 eta 26 erreferentzietatik.

Danielen aitak (2. ird.), aurkitu ditudan datuen arabera [25, 26], hogeita bat urte bete aurretik amaitu zituen zirujau-ikasketak Madrilan,

eta Tolosan kokatu zen urte bi geroago, 1845ean. Ogibide horretan aritu zen, baina hala ere, Madrileko gobernuak ezarri ikastaroa gainditu zuen 1861ean, mediku gisa graduatzeko. Tolosan berriro, gaixoen artan murgildu zen atzera ere. Alabaina, 1868ko iraultzaren ondotik etorritako Bigarren Karlistada dela-eta, Frantzia aldera joan zen ihes. Bestaldean karlistek Gipuzkoako gudarostearen osasun-buruzagitza eskaini zioten, baina alar-gun eta bost seme-alaben aita izanik, Argentinara jotzea deliberatu zuen, oso kezkatuta baitzegoen semeen ikasketekin. Bertan familia edukitzea ere izan zitekeen erabaki hori eragin zuen beste kontu bat, Álvarez Gilak esan didanaren arabera: Buenos Aireseko Concepción elizaren parrokoa urte luzetan aita Brid euskalduna izan zen, ziurrenez, lehen emaztearen familiartekoa. Ameriketara iritsi eta laster, 1873an [27], hango lagunek behin-behineko mediku-lizentzia lortu zioten Tandilen jarduteko, hiri horretan ez zegoen-eta medikurik. Dirudienez, Inazio Lizarralderen gogoa ez zen Argentinan luzaro gelditzea, Espainiako egoera normalizatu bezain laster Tolosara itzultzea baizik. Asmo hori, dena dela, atzeratu beharrean gertatu zen, behintzat semeek mediku- eta ingeniari-ikasketak bukatu arte. Kontua da Inazio Lizarralde azkenean Buenos Airesen zendu zela 1892ko irailaren bostean.

Halandaze, Daniel Lizarralde 1873an iritsi zen Argentinara, artean hogeitau urteko gaztea zelarik, eta, antza, medikuntza ikasten aritu zen. Nolanahi, hogeita hiru urterekin, Daniel Lizarraldek 1877ko martxoaren 15ean [28] Buenos Aireseko Laurak-bat elkartearen fundazioan hartu zuen parte, urtebete lehenagoko —1876ko uztailaren 21ean— foruen abolizioari erantzunez. Sutsuki mintzatu ei zen ekitaldi horretan, eta hautatu egin zuten, elkarte eratu berriko zuzendaritza-talderako; areago, elkartearen eraketa-akta idatzi zuen. Bestalde, elkarteko bibliotekaren arduraduna izan zen, eta bai *Laurak-bat* aldizkariaren zuzendaria ere. Ildo beretik, 1901eko uztailaren 21ean, *Len, orain eta gero* hitzaldia eman zuen Laurak-bat elkartean, foruen abolizioaren legearen aurka azalduz. Horixe izan zen lehen hitzaldia, Argentinan, buruz buru euskaraz osorik egindakoa [29]; La Vasconia argitaletxeak dozena bat lerroko laburpena plazaratu zuen, egun horretako hitzaldiekin osotu liburuxkan [30]. Dirudienez, Laurak-bat elkarteko kiderik dinamikoenetarikoa izan zen urte horietan.

Dena dela, 1880an mediku-lizentzia eskuratu zuen Buenos Aireseko Unibertsitate Nasionalean. Mediku izan zen Tandilen lehenago, eta ostean Adroguén eta Buenos Airesen, non, ospitale espainoleko klinika medikoaren zuzendaria izan baitzen. Halaber, bere kontsultategia Alsina kaleko 1030era aldatu zuela zabaldu zuen 1905ean *La Baskoniako* ohar batek [31: 17].

Otorrinolaringologoa izan zen, *La Baskoniako* propaganda grafikoan ikus daitekeenez: «Dr Daniel Lizarralde, médico cirujano, especialista en las enfermedades de los oídos, nariz y garganta». Entsegu interesgarrri bat plazaratu zuen: *Las alteraciones de la voz* [32: 443]. Era berean,

1903an *La Baskoniak* orrialde biko elkarrizketa bat argitaratu zuen [33], Daniel Lizarraldekin egin zuen sudur-estetikaren ebakuntza pionero bat dela-eta. Berba bitan, esango dugu mediku gailen eta berritzailea izan zela [32: 443].

Bestalde, *La Vasconia* aldizkariaren kolaboratzailea izan zen, baina ez bakarrik euskaraz, gorago ikusi dugunez; erdaraz ere nahikotxo argitaratu zuen, eta ezagun samarra zen irakurleen artean, *Barón de Euskaria* ezizenaz sinatuz. Gainera, aldizkariaren zuzendaritzara inkorporatu zen 1902ko amaieratik aurrera [34]. Inkorporatu esan dugu, baina hobeto legoke Jose R. Uriartek zuzendari izendatu zuela adieraztea, aldizkariaren hurrengo zenbakian argitu bezala: «la magnitud del empeño en que me arriesgo al aceptar la honrosa misión de dirigir la Revista» [35]. Ezin izan dut zehaztu noiz arte iraun zuen ardura horrekin, izan ere, bilduma digitalean ez baitut datu hori aurkitu [2]. Bestalde, iturri bibliografikoak ez datoz bat kontu horretan: Mikel Ezkerrok batean «breve período» izan zela diosku [22: 183], eta oster bestean «en la etapa de su nueva nominación ortográfica entre 1903 y 1923» [21: 270]; bestalde, aldizkarian eskaini zioten obituarioak, «en esta revista colaboró también durante algún tiempo con el pseudónimo de *Barón de Euskaria*» azaltzen du [32: 444], alegia, ondorioztatu egin dezakegu ez zuela luzaro iraun. Daniel Lizarralde medikua, izatez, Francisco de Grandmontagneren lekua betetzera etorri zen. Grandmontagne delakoa eta arestian aipaturiko Jose R. Uriarte izan ziren *La Vasconia* aldizkariaren fundatzaile eta zuzendariak, baina, ezari-ezarian pentsaeraz urrunduz joan ziren elkarrengandik; azkenean, bien arteko haustura osoa bideratu zuen Unamunok Bilboko hitzaldi ospetsuan euskararen gainean esandakoak; izan ere, auzi horri buruz kontrako iritzia zeuzkaten, Grandmontagnek alde, Uriartek aurka. Eztabaida horren ondorio bat izan zen Daniel Lizarralderen inkorporazioa, eta baita ere *La Vasconia* hortik aurrera *La Baskonia* bilakatzea.

Heriotza-agiriaren arabera, Daniel Lizarralde 1923ko uztailaren hiruan pausatu zen, Buenos Airesen, 70 urte zituelarik, birika-enfisea eta miokarditisaren ondorioz. Agiri horrek zehazten duenez [36], Florian Bel-derrainekin ezkondata zegoen, baina ez du argitzen seme-alabarik eduki zutenetz. Soloeta-Dima kaputxino ezagunak egin zuen euskaraz haren hileta-panegirikoa [32: 444].

Gure medikua barea zen izaeraz, bihotz onekoa; xalo eta lañoa, apal eta herabea, herabeegia aukeran: azken urteetan oso aparte ibili omen zen, guztiz bakartuta, borondatezko erretiro batean bezala [32: 443]. Alabaina, solaskide atsegina izan zen, jantzi-ikasía eta seduzitzailea: maitagarria lehen hitza entzuten zitzaion une beretik [37]. Gustu fineko gizona, kultura zabalekoa eta euskaltzale suharra, Daniel Lizarralde dugu Argentinako euskaldunen arteko «harribitxi intelektuala» [37]. Alde batetik, guztiz eguneratuta dago orduko kontu zientifiko-medikoetan, eta, hortik landa, letretara

emana zuen gogoia. Liburuz inguratuta bizi izan zen abstrakzio-mundu batean, eta, antza, asko idazten zuen, areago, obra zabala ondu ei zuen, ahalkez-edo etxeko tiraderetan artxibatzeke izan arren. Daniel Lizarralderen idazlanak urregorritzkoak —«oro fino» [37]— ei ziren. Garbizalea da idazten, ederra du esaldia, erritmikoa, eta erabiltzen dituen irudiak filosofiko eta nobleak dira: benetako pentsalaria izan bide zen, bizkor eta sakona. Alabaina, bibliografia-iturriek [32, 37] ez digute zehazten ea euskaraz, erdaraz ala bietan burutua ote den argitaratu gabe gelditu eta —nik dakidan heinean— galdu den Daniel Lizarralderen obra oparo hori. Nolanahi, Jon Bilbaoren bibliografian [38] soilik erregistratu dira Daniel Lizarralderen lan bi: batetik, gorago aipatu dugun *Len, orain eta gero* hitzaldia, eta, bestalde, 1916ko *Nere bi lur maiteak* poesia, erdarazko itzulpenarekin batera argitaratua *Los Baskos en la Nación Argentina* liburuan [39].

Egia handia da, bai, Onizegaineko hilerriko hobi batean irakurri nuena, «Ohorriak khea bezala igaiten, obra hunak bethikoz egoiten». Behin beste mundura iragan eta gero oso flakoa izaten da hemengo aldean uzten den oroitzapena, eta, berori, ahanzturaren bazka bilakatzen da luzaro barik. Daniel Lizarraldek ere antzeko patua bizi izan du, eta hil ostean kea bezala desegin da haren gomuta, 1953an *Euzko Deyak* ohar luzexka eskaini bazion ere, jaiotzaren mendeurrenaren kariatz [40]. Zorionez, baina, Daniel Lizarralderen obraren apurño batzuk gorde dira, eta hain zuzen horiexek biziberritu digute behinolako gizona.

3. «AMERIKETARAT JOAITEKO ERRABIA»

Zenbat euskaldunek emigratu zuten Ameriketara? Bada, hainbat arrazoi tarteko, ez dago zehatz jakiterik zenbat euskaldun joan ziren Ameriketara, eta sarri askotan ezin da argitu sorterria zergatik utzi zuten ere. Nolanahi, Álvarez Gilak bildu duenez [41: 323], estimazio batzuen arabera Hego Amerikan euskal jatorriko 400.000 lagun egongo ziren 1920an —emigranteak eta haien seme-alabak batuz gero—, artean Hego Euskal Herriak 1.240.000 biztanle zituelarik. Bere aldetik, baina, Adema-Zaldubik beste kopuru batzuk zituen gogoan 1893. urte aldera [42: 203]: «Gure oraiko zazpi Eskualherriek, Frantziako alderdian [...] 140.000 arima [...] Espainiakoan badituzte bertze [...] 520.000 arima. Beraz oraiko zazpi Eskualherri hauk ez dute denetara 19.450 kilometra karratu eremu eta 600.000 arima beizik. Bertzalde, Ameriketara eta bertzetara beire oraino 400.000 eskualdun, orai munduan ditezken eskualdun guziak ez dire arras miliun batetaratar heltzen». Joandako euskaldun horiek Montevideo eta Buenos Airesera iristen ziren gehien bat, gero Rio de La Platako eskualde osoan zehar barreiatzeko, Uruguai eta Argentinako hala kanpañan nola hirietan. Hau da, Tolosako lizarraldetarrak ez ziren tanta txiker batzuk baino uholde atergabe baten baitan.

Makina bat arrazoi sozioekonomikok piztu eta hauspotu zuten jende uholde hori, baina, arrazoiak arrazoi, bazirudien Euskal Herria odolustu egingo zena. Bazirudien euskaldungoa urruti-min atabiko batez jota zegoela, sorterrria lagatzera behartzen zuena. Aita Arbelbide, Hazparneko misionisten burua, zeharo kezkatuta zegoen fenomeno hori dela-eta, eta euskaldunek «ameriketarat joaiteko duten errabia» delakoaz mintzo zitzaigun [43: 26].

Alabaina, Álvarez Gilak ederto azaldu duenez [41, 44], bai Argentinan, Uruguain edota Estatu Batuetan, mende erdi bat behar izan zen, euskaldunen lehen saldoen iristetik eta «euskal etxean» agerpenera arte. Tarteko urte luze horietan bazeuden egon euskaldunak, baina, ez zitzaien garatu talde berekoak izatearen kontzientzia. Eratuz joan ziren Ameriketako kolektibitate horien guztien ezaugarrietariko bat izan da bai frantses euskaldunetz eta bai euskaldun espainolez osotu zirela azkenean. Alabaina, euskaldunen jatorri-bikoiztasun horrek luzatu egin zuen euskal kolektibitatearen eraketa prozesua, gainditu behar baitziren lehenago elkarte «basko-espainol» eta «basko-frantsesak». Izan ere, itsasoaz haraindiraino joandako protagonista gehienek ez zuten Euskal Herriaren fragmentazioaren berririk, asko eta asko ez ziren-eta euren haranetatik inoiz urrundu Ameriketara joan baino lehenago. Izatez, migratzean ohartu ziren euskaraz mugako bi aldeetan bizi zela, eta, halaber, orduan egiaztatu zituzten bai ustezko atzerritarrekiko —alegia, mugaz bestaldeko euskaldunekiko— kultura-hurbiltasuna eta baita, alderantziz, benetako diferentzia eta inkomunikazio efektibo eta afektiboa ustezko naziokideekiko ere. Euskaldun Ameriketara-iritsi-berriek, beraz, topo egiten zuten aurrez aurre bitan banaturiko Euskal Herriaren errealtatearekin: itsasoz beste aldean edukiko zituzten bai, batetik, ofizialki «atzerritarrak» ziren baina euskaraz mintzo zitzaizkien auzokideak eta bai, bestetik, pasaporte bereko baina ama-hizkuntza desberdineko auzokideak ere.

Prozesu horretan euskara izan zen katalizatzaile nagusia. Euskara zen Ameriketara migratutako frantses euskaldun guztien hizkuntza, eta era berean baita euskaldun espainolen gehiengoarena. Hizkuntza bera edukitzea ezin garrantzizkoagoa gertatu zen identitate-formazioarako. Atzerriko lurralde batean beste hizkuntza bat egiten duen jendeaz inguratuta gaudelarik, badago joera bat berezkoa kasik: aterpe bila gabiltza ulertu-ulertzen ditugun eta ulertzen gaituztenen artean, alegia, «ulertezinaren amildegia» saihestuz [44] ezagun suertatzen zaigun giroan gerizatzen gara. Jakina, hortik hasiko da identitatea gauzatzen: laster euskaldunak euskalduntzat joko du bere burua, eta harrera egin dion gizarteak ere euskalduntzat hartuko du, frantses edo espainol denaz landara. Álvarez Gilaren arabera, horrelaxe-edo sortu ziren Rio de la Plata aldean XIX. mendearen azkenaldian euskal identitatearen formulazio batzuk, gutxienez prenatalista modura sailka daitezkeenak, eta garapen eta diskurtsoaren aldetik oso-oso bereziak

izan ziren, haiekin batera Euskal Herrian bertan generatu ziren ideologia politikoeekin alderatuta.

Álvarez Gilaren esanean [44], hain zuzen ere identitate-formulazio horien hasiera-hasierako uneak dira euskal kolektibitatearen eraketa prozesuko urratsik ezezagunenak eta bai aztertubakoenak ere, gai horretara zuzendutako zenbait lan oraintsu burutu diren arren [esaterako 45-48]. Nik neuk ere, gai horri buruzko zenbait datu ekarri gura ditut orain, Daniel Lizarralderen euskal idazlanak kokatzen lagunduko gaituztelakoan, eta bai haren pentsaera hobeto ulertzen ere. Beraz, lehenago azalduko dut Euskal Herrian bertan zelako oihartzunak eduki zituen *bertze Eskual-Herri bat itsasoz haraindian asentatzeko* asmoak, eta ostean emango ditut Argentinako *Eskal-Berria* izeneko proiektuaren inguruko xehetasun batzuk.

4. «BERTZE EUKAL-HERRI BAT ITSASOZ HARAINDIAN?»

Harrigarria da Janpierre Arbelbide kalonjeak, Hazparneko misionisten buruzagiak, 1895eko *Igandea edo Jaunaren Eguna* bere liburuari paratu zion aitzinsolasa [43]. Hainbestetan aipatu den hitzurre horrek, euskararen defentsa sutsuenetarikoa garatzen du, zeren, aita Arbelbideren ustez, euskarak isolatuko baitu Euskal Herria arrisku guztiez jositako mundutik, alegia, euskaraz egiten duen populua salburik egonen da, bekatutik aparte. Ardatz nagusi horren inguruan, beraz, euskararen orduko «izurriteak» zerrendatu eta azaltzeari ekin zion:

Hirurgarren [izurrite] bat badugu: Eskual-herritik kampo, hirietarat edo ameriketarat [sic] joaiteko ezin egona. Eta zer gerthatzen da hortik? Bazterrak oro eskualdunehusten eta gaskoinez bethetzen! Etchetiar eta ofiziale gehienak arrotzak ditugu, nombaitik ethorriak, osoki erdaldunak, eta gure mintzay ederraren orde, ez dakit zer hizkuntza ahalkegarri gutartean hedatzen ari dutenak [43: 24].

Pasarte horretan Arbelbidek arazo bikoitza deskribatu zigun, zeren, euskaldunehusten ari den Euskal Herriaz batera, arrotzez betetzen ari den beste Euskal Herri hori begietaratu baitzigun. Alegia, orain arte odolusteaz jardun badugu ere, desberdina da oraingo honetan luzatu zaigun diagnostikoa, ordezipenaz mintzo baita Arbelbide. Eta, jakina, ordezipena hemorragia bera baino larriagoa izan daiteke, besteak beste euskaldunen itzulera oztopa zezakeen-eta. Horrela izanik, Arbelbidek gogor egiten du emigrazioaren kontra, eta halaxe diotso badoanari:

Badantzut, adiskidea, eta horrela mintzatzeta eder bazauzu, zohazkit hirietarat eta ameriketarat [sic] eta nahi duzun tokirat, ezen zuk ez duzu gaurgeroz eskualdun odolik zainetan. Eta ez erran niri bertze tokietan ere

eskuaraz mintzatuko zarela, ez erran *bertze Eskual-herri bat nahi duzula itsasoz haindian asentatu*; hori ez da amets bat beizik. [43: 25; letra etzana guk jarria]

Alegia, erretorikoki bada ere, argi eta garbi errieta egiten die euskaldun emigranteei, nahiz eta, dirudienez, itsasoaz haraindian beste Euskal Herri bat ezartzeko asmoa-edo duten —ametsa, Arbelbideren iritziz—. Nolanahi, harrigarria da kontua, eta beharbada horrexegatik, pasarte horri indarra emate aldera, Élisée Reclus geografo ospetsuaren aipu bat erantsi du Arbelbidek oin-ohar modura, hain zuzen:

La majorité de ceux qui s'en vont se compose des hommes le plus énergiques, la véritable élite de la nation. Dans les républiques de la Plata, où ils vont presque tous chercher fortune, leur race est destinée à se perdre, comme élément distinct, encore bien plus rapidement qu'en Europe: c'est en vain que *certain patriotes eskuariens rêvent la naissance d'une nouvelle république cantabre dans les pampas de l'Amérique*.

(ELISÉE RECLUS, Géographie.)

[43: 25; letra etzana guk jarria]

Nire ustez azalpen luzetxoa merezi du oin-oharrak. Hasteko eta behin, egilea ez da edozein. Élisée Reclus norbait da, eta gainera oso munta handikoa, diziplina zientifikoaren mailaraino goratu baitzuen geografia. Orobat, dibulgatzaile bikaina izan zen, eta, beharbada, horrexegatik ezagutu —eta erabili— zuen aita Arbelbidek, eta aipatu egin zuen nahiz eta Reclus anarkista agerikoa izan, eta nahiz eta 1858an Baionan Agustin Xahoren hileta-agurra egin, alegia, elizkizunik gabe ehortzitako lehen euskaldunaren hobiratzean nabarmendu zen arren. Élisée Reclusek *Les Basques, un peuple qui s'en va* artikulua argitaratu zuen 1867an, eta izenburuak berak dioskunez, progresoak desagertzera kondenatutako Euskal Herri bat aurkeztu zigun, penaz blai [49]. Artikulu horrek garrantzi izugarria eduki izan zuen euskaldunen irudiaren eraketan orduko mundu zientifikoan; izan ere, hondar-herriaren (*peuple résiduel*) irudia kontsokratu zuen, alegia, euskaldungoa handik aurrera, aspaldiko leinurua iraungi eta ezabatuz doan populua- ren irudi nostalgikoarekin begietaratzen da oso maiz.

Bestalde, Reclusen pasarteak zuzenean ez badio ere, argi ulertzen da gehiegizkoa dela populazio-galera. Élisée Reclusek berak idatzi bezala, emigraturiko euskaldun frantses gehiago zegoen Hego Amerikan Frantzian baino. Areago oraindik, oin-oharraren arabera, asko eta asko izateaz aparte, badoazenak elitekoak ziren gehien bat, hots, herri honetako «lore eta argia», eta kemenez beteak, adinik ederrenekoak.

Ameriketara joanda, baina, azkartu egingo da, Reclusen arabera, hondar-herri horren galera: Europan baino lehenago urtu eta desagertuko da

arraza. Arraza esan du, pasartean berriro ikus dezakezunez. Badakigu berba horrek ez duela egungo zuzentasun politikoarekin bat egiten, baina hala ere, Élisée Reclus ez zen arrazista. Alde horretatik, oso azpimarraztekoa da Arbelbidek arrazari buruz barik hizkuntzaren inguruan harildu duela bere eztabaida, eta hortaz, politikoki zuzena litzateke, bere hitzak behar bezain zorrotz aztertzen baditugu behintzat. Dena dela, nortasun etnikoaren kontserbaziorako elkarteak-eta sortu ziren arren, egia da era berean Ameriketako nortasunaren galera bizkortu egin zela. Esate erraz baterako, pasadizo aski ezaguna baita, Montevideoko Laurak Bat elkarteak diru-bilketa bat egin zuen Iparragirre bertsolaria Europara itzul zedin, eta, besteak beste, kantaldi bat antolatu zuen. Euskaldun aberastu asko hurbildu ziren kontzertu horretara euron seme-alabekin batera. Bada, Iparragirrek ordurako euskaldunen himnoa bilakaturiko *Gernikako Arbola* abestu zuenean, gurasoak negar-zotinka aritu ziren deblauki, eta bien bitartean, belaunaldi gazte dotorea, euskara apenas ulertzen zuena, irribarreka hasi zen zirrarara horren aurrean. Nolanahi, Iparragirre bertsolaria Euskal Herrira bakarrik itzuli zelarik, emaztea eta zortzi seme-alaba utzi zituen Rio de la Plata aldean.

Ameriketako panpetan errepublika berria sortzearena da, nire ustez, oin-ohar horretako punturik deigarriena. Kontura gaitetzen Élisée Reclus «errepublika kantauriar» batez mintzo dela, eta, ostera, Arbelbidek «bertze Eskual-herri bat» esan digula, hau da, euskalduna dela bai, baina, ez du errepublikaren aipamenik egin, seguruenez errepublikazale ez zelako batera. Dena dela, nortzuk ote ziren «bertze Eskual-herri bat [...] itsasoz haindian asentatu» nahi zuten *patriotes eskuariens* ameslari horiek? Eta zehatz-mehatz zein zen garatu nahi zuten proiektua?

Erantzuna ez da samurra. Aurreko atalean aipatu dugu euskal kolektibitatearen eraketa prozesuko lehen urratsak direla ezezagunenak. Orain arteko historia-liburuetan ez duzu gauza handirik aurkituko horretaz, eta kontua da zer edo zer egon badagoela, nork-eta Élisée Reclusek berak badiosku-eta. Hau da, esku artean soil-soilik Arbelbideren aipua edukiko bagenu, hain laxoa denez erretorikotzat jo genezake beste barik, baina, frantsesezkoa, ostera, zehatza da oso, eta ez du alde horretatik zalantzarako zirrikiturik uzten. Nortzuk izan ziren, bada, delako «patriota» euskaldun horiek? Izan ere, euron asmoaren oihartzuna Reclusen belarri-xuloraino iritsi baldin bazen, ezin izan zitezkeen ilun eta anonimoak, ezagun eta itzal zabalekoak baino. Nortzuk ditugu itsasoaz bestaldeko horrelako proiektuetan murgildu ziren euskaldunak? Argitzeke dago ameslari horien zerrenda eta baita gauzatu nahi zuten ametsaren zer-nolakoa ere.

Kontua da aita Arbelbide eta Reclus aipatuez gainera, beste zenbaitengan ere aurkitu ahal direla itsasoaz bestaldeko proiekturen baten oihartzunak, zeharka bada ere. Ildo horretatik doaz, esaterako, Adema-Zaldubi kalonjearen lerro batzuk, 1890. urteko apirilean *Eskualduna* astekarian *Bi-*

bliographie titulupean agertutakoak [50]. Adema-Zaldubiren artikulua, Xabier Alzibarrek azaldu bezala [51], Basilio Joanategiren *Sainduen bizitcea* liburu argitaratu berriaren kariatara idatzita dago, baina, iruzkin kritikoa izatetik haratago doa, guztiz ideologikoa delarik, poesiaz eta sorterrizaletasunaz betea. Artikulu horretan Adema-Zaldubik defendatu ideia nagusietariko bat da «progreso modernoaren bideetatik gure endekatzea baizik ez d[el]a progresatzen ari» [51], eta halaber, «gure odola eta ohiturak beste odol apalagoetan urtzen ari dira, gure ohiturak galduz doaz, gure foruak galdu ziren bezala»; «horregatik diote *Le Basque est un peuple qui s'en va!*». Eta artikulua autua Adema-Zaldubik hari ezkor horretatik daroala, amaierako pasarte bat ekarriko dut hona, azkenurrekoa:

Qui sait? Tandis qu'ici, aux deux versants des Pyrénées, tant de Basques se résignent trop aisément à l'extinction de leur nationalité, le même peuple se reproduira peut-être bientôt plus grand qu'il ne le fut jamais *sur les plages libres que lui offre l'Amérique*. [50: 20; letra etzana guk jarria]

Hau da, Janpierre Arbelbidek bezala-edo, baina bost urte lehenago, Adema-Zaldubi kalonje euskaltzaleak ere Ameriketako lurralde libreetan begietaratzen du, Pirinioetako alde bietan galtzen ari den Euskal Herriaren etorkizuna.

Era berean, *Eskualdun Ona* astekarian 1905eko ekainean artikulua bi agertu ziren ondoz ondoko zenbakietan, *Nor nahi da joan!* eta *Canada* tituluekin [52, 53]. Sinatu gabe argitaratu baziren ere, ziur aski Manex Hiriart-Urrutik idatziak direla esan daiteke bai aldizkarian duten editorialari dagokion kokapenarengatik eta bai estiloarengatik ere. Nahikoa deigarriak dira emigrazioaren alde agertzen baitira argi eta garbi, dela Kanadara joateko erraztasunak aipatuz, dela hango abantailak eta dirubideak zehaztuz. Dena dela, lehenengoaren zazpigarren pasarte aldatuko dut hona, erakusteko itsasoaz bestaldeko Euskal Herri berri baten ideia hein batean «giroan» zegoela itsasoaz honaindian:

Bertze eskualdun bakhar bat, hura ere bere gain, heien aldean kokatzera doa. Bertze zenbeit hurbiltzearekin, *bigarren Eskual-herri bat hanchet [Kanadan] egin balezate?* Ez da gertha ez ditakena. [52: 1; letra etzana guk jarria]

Badirudi Sabino Aranak berak ere inoiz edo behin entzunda zeukala era horretako proiekturen baten gaineko zer edo zer, eta izan ere testuinguru horretan uler daitezke, 1894an plazaratu zituen ondoko lerroak:

nosotros, los euskerianos, debemos saber que la Patria se mide por la raza, la historia, las leyes, las costumbres, el carácter y la lengua, y que esta Euskeria nuestra podría ser tan Euskeria, asentada en las estribacio-

nes occidentales del Pirineo y en el Golfo de Bizcaya, como trasladada a una isla del Pacífico o a las costas de los Grandes Lagos africanos [54].

Neurri batean harrigarria begitandu zait, batetik, Aranek zein atxikimendu gutxi erakutsi duen Euskal Herriko geografia errealari doakiola, esan nahi baita, itxuraz Sabino Aranek zein axola gutxi duen lurraldetasuna dela-eta. Bestalde, «aberri» berri baterako Argentinako panpetako aukera ez aipatzea, jakinik ordurako euskaldunetz josita zegoela. Dena dela, ez da horren harrigarria panpetako aukera aipatu barik uztea, Sabino Aranarena da-eta egun berean eta aldizkari berean argitaratutako ondoko lerrokada antkolonialista:

Mientras existan familias indígenas en los archipiélagos y en los extensísimos territorios del continente americano, a ellas pertenecen unos y otros y no a los europeos, que se los han usurpado a aquellas pobres gentes [55].

non, inplizituki (euskaldunak ere europarrak dira-eta), guztiz arbuigarritzat jotzen baitu euskaldunen zabalkundea.

Laburbilduz, aurkeztu ditugun autore guztiok —alegia, Arbelbide, Reclus, Adema-Zaldubi, Hiriart-Urruti eta Arana Goiri— zelan edo halan erakusten digutena da, urte haietan itsasoz honaindiko Euskal Herrian —edo gutxienez protoelite baten inguruan— bazebilela burutazio, amets edota egitasmoren baten oihartzuna, Euskal Herri berri bat sortzeko, itsasoz haraindian non edo non. Zer da, baina, han, Ameriketara iruten ari dena? Zein da egosten ari zen plana?

5. FLORENTZIO BASALDUA INGENIARI BILBOTARRAREN PROIEKTUA: PATAGONIAKO *ESKAL-BERRI* DELAKOA

Álvarez Gilaren iritziz [41, 44], «Buenos Aireseko dialektoa» deritzona litzateke Argentinako euskal kolektibitatearen eraketa prozesuko goi erpina, behintzat hizkuntzaren aldetik begiratuta. *La Vasconia* aldizkarian bertan aurki daiteke Buenos Aireseko euskalki horren berri, 1900eko irailan Parisen egin zen Euskal Ikasketen Nazioarteko Kongresua dela-eta Telesforo Arantzadi antropologoak sinaturiko kronikan [56]. Bertan Arantzadik biltzarreko mintzaldien berri eman zuen kronologikoki; irailaren 4ean besteak beste «Alteración del vascuence en las colonias vascas establecidas en el extranjero» zeritzon komunikazioa aurkeztu zen. Arantzadik honelaxe laburtu zuen kronikan:

Leyó el señor presidente un escrito enviado desde América del Sur por una persona, de cuyo nombre tomé nota, pero tengo el sentimiento de

no poder consignarlo por haberseme perdido aquella [...] y en lo esencial dice lo siguiente: dos cosas hay que considerar con respecto á los vascos en las repúblicas sudamericanas; los que se dedican al comercio ó á la industria en las ciudades podrán ellos conservar la memoria y algo el uso del euskera, pero sus hijos, sea de motu proprio, sea por la tendencia ya iniciada en sus padres son completamente perdidos para el euskera, al que consideran como una impedimenta inútil en los negocios de su vida, y esto va á la par con el absoluto abandono de los demás rasgos característicos de la vida euskeldun. Los que buscan su modo de vivir en el campo dedicándose á la labranza o el pastoreo suelen conservar el uso del euskera que transmiten á sus hijos y se observan en él modificaciones muy curiosas: como los emigrantes que se encuentran próximos unos á otros no proceden precisamente de la misma aldea, ni del mismo valle, ni siquiera en muchos casos de la misma provincia dialectal, cada uno empieza por hablar según su dialecto y acaba por sentirse influido por los otros dialectos; de aquí resulta en la colonia una especie de fusión de los dialectos, que en parte parece que ha de contribuir á la corrupción de cada uno, pero que en realidad origina un fenómeno muy distinto, y es la mayor riqueza en palabras castizas; porque además del aumento de sinónimos procedentes de los diferentes dialectos, cada uno de ellos, en aquellas ideas en que por falta ú olvido de palabra vasca usaba una extranjera, al encontrar en otro dialecto la palabra vasca que le faltaba la adopta inmediatamente abandonando de muy buen grado la extranjera. Y no sólo gana de esta manera el vascuence americano en riqueza de palabras, así como en elasticidad, flexibilidad y universalidad con relación a los dialectos de la madre patria, sino que el vasco americano ó indiano al venir á ésta trae consigo aquel vascuence generalizado y enriquecido, y poco ó mucho algo influye con él en la modificación del dialecto materno.

Ez dut zehazterik lortu, baina, gorago aipatu dugun Francisco Grandmontagne izango zen, ziurrenez, Pariseko kongresuko ponentzia horren igorlea. Datu bi daude hipotesi horren alde. Batetik, *La Vasconia* aldizkarian Luis Jaizquibel ezizenpean Grandmontagnek 1895ean argitaratu zituen lerro batzuk ekar ditzakegu gogora, euskalki berria karakterizatu eta zelan edo halan izendatu zutenak:

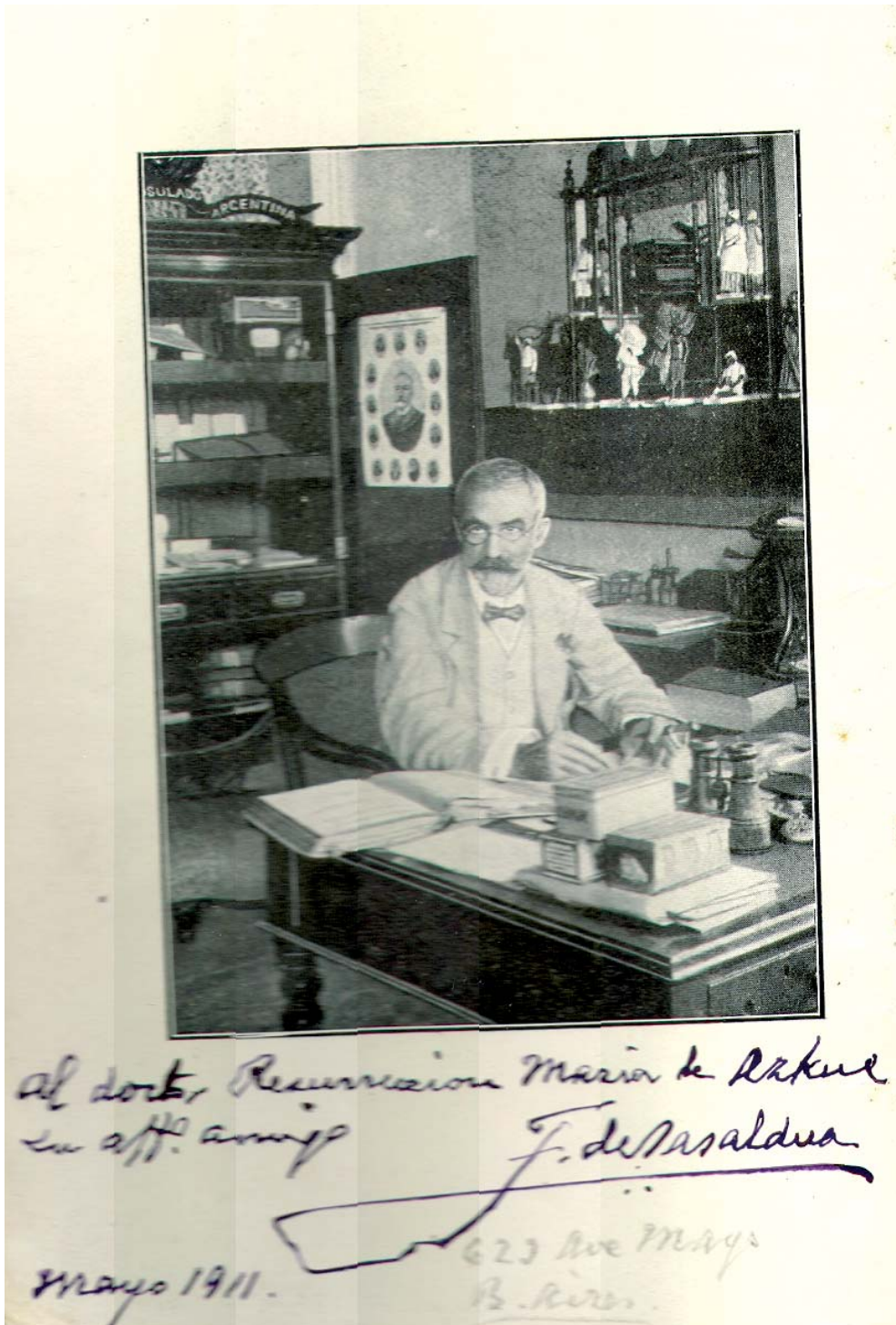
En aquella *pulperia* se habla un vascuence originalísimo, exclusivo: hacen una mezcla de todos los dialectos que posee la lengua euskara: el guipuzcoano con el labortano y el alavés; el vizcaíno con el navarro y el suletino; éste con el touletano [*sic*], y de todo ello revuelto, á guisa de ensalada rusa, sale un vascuence que, mientras algún autorizado euskarófilo no le ponga nombre, me permito titularlo *rivadaviense*, por ser la calle Rivadavia y en el n° 6900 el sitio donde ha nacido [57: 230].

Bestalde, *El vascuence de Buenos Aires* izenburu esanguratsua duen idazkia daukagu [58]. Berorretan, Grandmontagnek Buenos Aireseko dialektoa berriro deskribatzeaz gainera, 1880. urte inguruan kokatzen du haren agerpena, eta, dioenez, nork eta Bonaparte printzeak aztertu zuen, ezinago intrigatuta baitzegoen euskara berri edo euskara batu hura zela-eta —«por aquel nuevo vascuence, o vascuence unificado» [58: 385]—, eta, areago, komunikazioren bat zion bidali zientzia-elkarteren bati, aurkikunde linguistiko hura plazaratuz [58: 382-386].

Dena dela, Koldo Zuazoren ustez ezin mintza daiteke Ameriketako euskara bakar batez, zeren eta, gune bakoitzean eta bertan bildutako euskalki bateko edo besteko hiztun kopuruaren arabera, tankera desberdinetako euskarak gauzatuko baitziren gunerik gune, leku bakoitzeko euskalki nagusian oinarrituta [59: 346-351; 60: 173-180]. Buenos Aireseko dialektoaren ondarearen sinesgarritasuna gorabehera, ezin uka daiteke euskarak bazuela presentzia nabaria orduko Argentinan, eta gogoeta biztu zuela hango euskal intelligentsiaren baitan. Horren froga dugu hona ekarri dugun Daniel Lizarralde bera, edota *La Vasconia* aldizkariaren lerro editoriala.

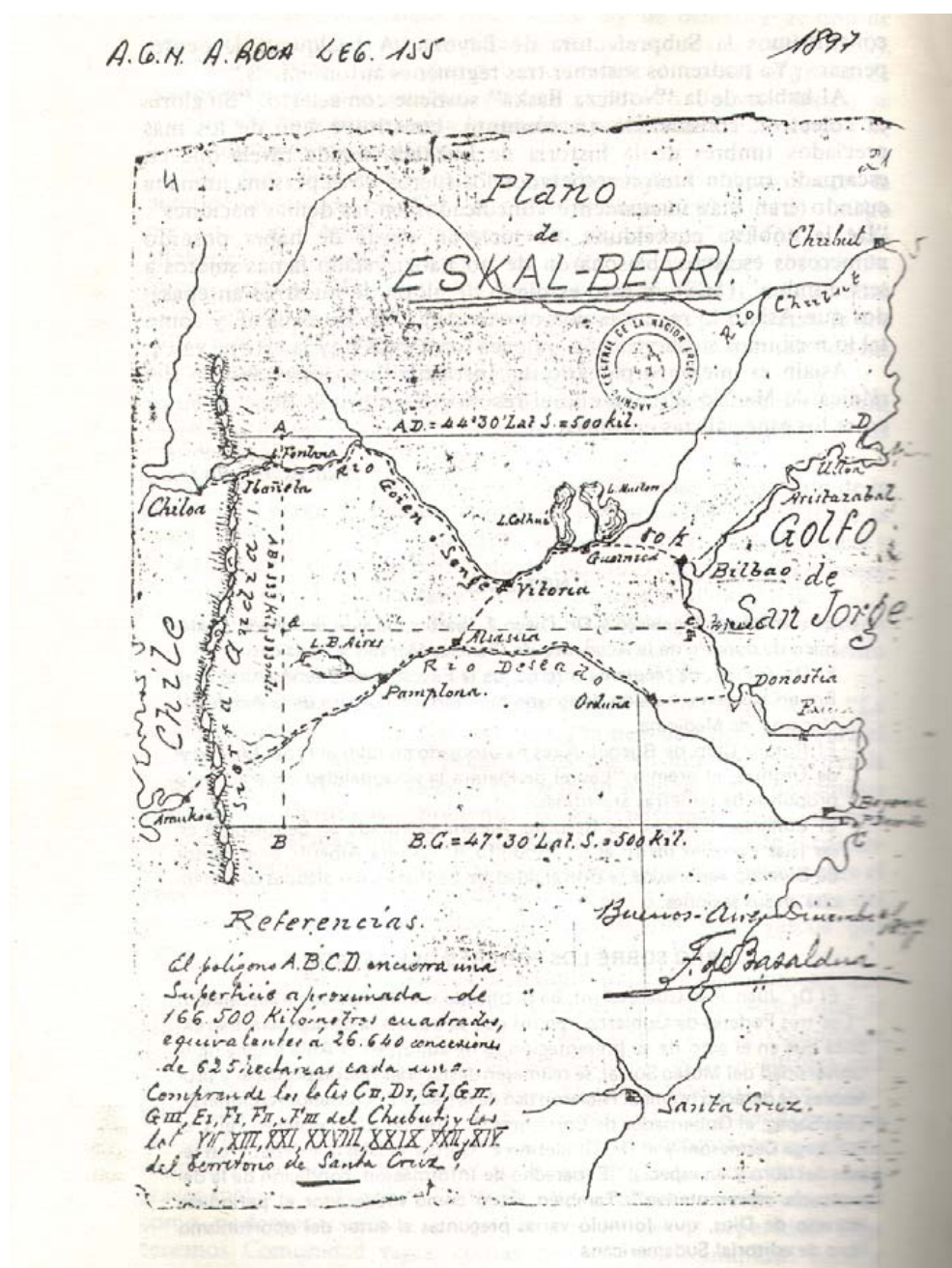
Gorago erakutsi dugunez, Daniel Lizarralde medikuak euskaraz idazteko adorea eduki zuen. Zer esanik ez, hori ez zen inpentsan gertatuko, bat-batean eta aldez aurretik gogoetatu barik, eta izan ere, Lizarralderen testuetan han-hemenka aurkitzen dira euskararen gaineko teorizazio baten printzak, hein batean pertsonalak izan zitezkeenak, orduko giro kolektibo bati zor ziotenaz gainera. Alde horretatik eta besteak beste, aipagarria da Daniel Lizarraldek berak sinaturiko *Nuestro idioma* artikulua, zati bitan argitaratua [61, 62]. Bertan, behin eta berriro azpimarratzen du euskararen garrantzia eta zentralitatea herriaren identitate eta iraupenerako, baina, oraingo honetan soilik ideia bi ekarriko ditut. Artikulua une batean, Lizarralde *gure gurutzada erredentoreaz* mintzo da —*nuestra cruzada redentora*, [61: 374]— eta, geroago, *erregenerazio-elementutzat* jotzen du euskara —*nuestro idioma, que es, á la vez, un poderoso elemento de regeneración de nuestra raza* [62: 390]—. Nik uste, horko izpiritu erregerazionistan giltzarri bat dugu egiatan, orduko Argentinako euskaldun batzuen kolkoan egosten ari zena ulertzeko, eta, egin litezkeen bestelako iruzkin batzuk bazter utzita, bakarrik nabarmenduko dut izpiritu berberaz gutxi-aski zipriztinduta agertu zaizkigula 4. atalean aipatu ditugun Euskal Herriko protoeliteko autoreen pasarteak.

Daniel Lizarraldek erakutsi digun euskararenganako atxikimendu hori berori aurkitu dugu Argentinako beste euskal herritar batengan, alegia, Florentzio Basalduarengan (3. ird.). Álvarez Gilak adierazi duenez, Florentzio Basaldua pertsonaia kalifikaezina da [41], ezinago interesgarria eta oso-oso munta handikoa jorratzen ari garen sasoiari —*La Vasconia* arakatuz egiaztatatu dudanez—, baina ia ezezaguna gaur egun. Hortaz, hutsune handi bat betetzera etorri da oraintsu Horacio C. Regginik dedikatu dion biografia in-

3. irudia. Florentio Antonio Basaldua Elordigoitia (1853-1932). Irudia 119 erreferentziatik (Azkue Biblioteka).

4. irudia. Florentzio Basalduak 1897an Julio A. Roca presidenteari proposatu-tako *Eskal-Berri* izeneko euskaldunen koloniaren mapa, Juan E. Belza aita sales-tarrak aurkituriko dokumentuaren arabera [110]. Beste xehetasunez gainera, oso deigarria da Patagoniako alde horretan ikustea Bilbao, Donostia eta Bayona kos-taldean, Guernica, Vitoria, Pamplona, Alsasua eta Orduña barnealdean, eta Ibañeta eta Andia Andeei dagokien kokapenean. Aipagarria da ordurako galestarrek kolonizatuta zutela Chubut ibaiaren arroa.

teresgarria [63]. Hala ere, hemen Basalduaren bizitza oparoko zenbait pasartetara mugatuko gara, eta horrela izanik soilik jasoko ditugu eskuen artean dugun kontakizunari dagozkionak —eta bide batez esateko, orain arte ineditoak gehienak—.

Florentzio Antonio Basaldua Elordigoitia bilbotarra, 1853ko otsailaren 23an jaio zen, Zazpi Kaleetan, neba-arreba bitik zaharrena [64]. Ez dut daturik lortu gurasoen ogibideaz, baina, ez ziren behe mailakoak izango, Florentziok umetan inudea eduki baitzuen —*los cuentos de Hadas que mi niña me refería en mi niñez*— [65: 394]. Dirudienez, Hazparnen ikasi zuen, freretan, non egunero joaten baitzen mezatarara pozik eta kontent, nahiz eta geroago Ameriketara ez elizarik zapaldu urte luzeetan [66: 220; 67: 330]. Ziurrenez, Hazparneko Saint Joseph ikastetxean ikasitako frantsesaz baliatuko zen gerora, 1891n Agustin Xahoren *La Leyenda de Aitor* gaztelaniara itzultzeko [63: 161]. Kontua da Rio de la Plata aldera jo zuela oso gazterik, nola eta zergatik ez dakigula. Beraz, hamabost urte zituelarik, 1868ko abenduko 23an moilaratu zen Montevideon, geroago idatzi zuenez, *sin amigos, sin dinero, casi analfabeto* [68: 139]. Nire ustez, guztiz erretorikoa da aurreko erdarazko esaldi hori, eta, esaterako, *La Vasconia* aldizkariaren orrialdeetan aurkitu dut Florentzio Basalduaren ahaide dirudun batzuen berri, hala Montevideokoak [69: 317], nola Argentinako Entre Ríosekoak [70: 317]. Nolanahi, 1870-71 tartean parte hartu zuen Uruguako Lantzen Iraultzan [71] —geroago berak kontatu bezala [72: 172]— Timoteo Aparicio, Lesmes Bazterrika eta Senosiain buruzagi zuriaren agindupean, eta Sauceko bataila odoltsuan bentzutua izan zen. Ofiziala zen [73: 36], eta orduan, 1871. urteko hasieran Brasilen zehar heldu zen Argentinara, bere menpeko soldadu batzuekin [74: 5].

Pentsatzekoa da, dagoeneko Argentinan kokatu zelarik, hamazortzi urteko Florentzio Basaldua hark Entre Ríos aldera joko zuela, bere lehengusu Cayetano Basalduaren ingurura, Banku Probintzialeko presidentea baitzen eta bai hango senataria ere [70: 317]. Nolanahi, dokumentaturik lortu dudan hurrengo datua 1874koa da: Santa Fé hirira joan zen, bere burua agrimentsorerako azterketara aurkeztera [75], eta izan ere agrimentsura-lanak egin zituen bai Entre Ríosen 1876an [73], eta bai Formosa, Chaco, Misiones eta Patagonian [63: 12]. Dena dela, Regginiren datuen arabera, agrimentsore-titulua 1878an lortu zuen Buenos Airesen, eta bestalde, ezin izan da dokumentatu ea ingeniari-titulu-ikasketarik egin zuen, Basalduak ingeniariaren titulua sarritan erabiltzen zuen arren [63: 12]; Regginik dioenez, benetako autodidakta izen zen. Bestalde, 1876an Diolinda Núñez kreolarekin ezkondu zen San Nicolás de los Arroyos hirian, eta lau alaba eduki zituzten [63: 11]; emaztea 1900eko apirilean hil zen [76]. Ezkondu eta laster, 1879an Desertuko Konkista delakoan hartu zuen parte, Julio A. Roca gerlako ministro eta lagun minaren ondoan [73]. Desertuko Konkista oso arrakastatsu gertatu zen: indiarrez garbitu ziren milaka kilometro karratu

Patagonia alderantz, eta hurrengo urtean Roca jenerala hautatu zuten Argentinako presidente; alabaina, genozidio garbitzat jotzen da sarritan [77]. Basalduak nahikoa eufemistikoki «Roca suprimió el desierto y los salvajes» idatzi zuen geroago [78]. Oro bat, Regginik zehaztu duenez [63: 12], Florentzio Basaldua Argentinako framazoneriako kidea izan zen; 1885ean Pergaminoko Fraternitate Logian iniziatu zen, eta 1906an Obedientzia Logiara afiliatu zen, bertan hainbat kargu bete zituelarik.

Basaldua ingeniariak sari bat irabazi zuen Chicagoko Erakusketa Unibertsalean 1893an, *Euskaria* izeneko segamakinarekin [79]. Chicagoko erakusketa hori maiatz-urria bitartean egon zen zabalik. Dirudienez, Basalduak diseinaturiko makina Bilbo ondoko «Talleres de Zorroza» enpresan fabrikatu eta muntatu zen [80], eta hori dela-eta Euskal Herrian egin zuen egonaldi bat Chicagorako bidean [67: 330; 81: 392]; antza, maiatz-hazieran iritsi zen Bilbora [82]. Kontua da Basalduak denbora atera zuela noraino eta Hazparneraino joateko eta bere aspaldiko ikastetxeari bisitalditxo bat egiteko; bertan aukera eduki izan zuen «de pulsar los hondos deseos de las provincias del norte del Pirenia [= Pirinioak], de unirse con las del sud, como lo estuvieron en la antigüedad» [67: 330]. Alabaina, Hazparnerainoko bisitaldi horretan Basalduak abagunerik aurkituko al zuen, bada, 4. atalean aipatu dugun aita Arbelbiderekin Argentina aldean egosten ari zenaz solastatzeko? Ni neu baiezkoan nago lan-hipotesi gisara, hori dokumentatzerik eduki ez badut ere. Era berean, uste dut aita Arbelbidek bisita itzuliko ziola 1897an, Buenos Airesera joan zelarik [83-84; 85: 17].

Dena dela, Basaldua 1894ko ekainean itzuli zen Argentinara, Ipar Amerikatik, Habana eta Puerto Ricotik itzuli luze bat egin eta gero, eta, berriro ere Euskal Herriatik igarota —«recientemente llegado de los *patrios lares*» [86]—. Euskal Herriko bigarren egonaldi horretan, hartu-emanak eduki zituen besteak beste Sabino Aranarekin. Basalduak berak honelaxe kontatu zuen 1912an, Montevideoko *Euskal-Erria* elkartearen fundazioaren kariaz egindako hitzaldi interesgarrian:

Así, cuando con Eseberri i Eseberri, dignísimo Presidente de Nabarra, i con el malogrado publicista Sabino Arana i Goiri —para no citar sino los muertos— tuve el honor de presidir el primer congreso *Pro Independencia de Eskal-erría*, que se celebró en Yruña, propuse, i fué aceptado, el escudo i la bandera nacional, que voi á describiros, i que podéis ver en la primera página de mi libro «Misiones» ya citado [67: 330].

Basalduak hor kontatutakoa Gamazadako jazokunerik ospetsuenean gertatu zen. Dirudienez, Sabino Aranak oso hurbiletik ikusi nahi izan zuen Nafarroan gertatzen ari zena, eta Bilbotik haraino joan zen 1894ko otsailaren 17an, Luis anaiarekin eta beste zortzi lagunekin batera. Horiatariko bat zen gure Florentzio Basaldua. Kontuak kontu, hurrengo 19an, astelehena,

afari ofizial bat egin zen Iruñean eta bertan Florentzio Basaldua mintzatu zen bizkaitarren izenean, «brindando elocuentemente por la mujer euskeriana y por la raza euskeriana extendida aquende y allende los mares» [87]. Asteburu historiko horren aipatu bertsio biok guztiz bat ez datozen arren, oso esanguratsua iruditzen zait kontua, eta nik neuk, 4. atalean erakutsitako Sabino Aranaren pasarte biek in lotuko nuke, besteak beste.

Edozelan ere, Basaldua luze barik itzuli zen Euskal Herrira atzera ere: Argentinara ekainean iritsi eta urrian itsasoratu zen, Zorrotzako lantegian segamakina gehiago eraikitzeko, hainbat eskari zituen-eta [88; 89: 46]. Nahiz eta Buenos Aireseko Schwartz enpresaren proposamenen bat eduki segamakinak han bertan fabrikatzeko, Basalduak Zorrotzan egitea deliberratu zuen [90]. *La Vasconia* aldizkariak argitaratu zituen, Basalduak Bilbotik igorritako eskutitz interesgarri bi [91, 72]. Berorietan irakur daitekeenez, Basalduak egunez zintzo jarduten zuen Zorrotzan segamakinaren diseinu berrian murgilduta, baina lanorduak amaitutakoan, arratsaldeko seietan gasolinoan Ibaizabalen beste aldera pasatu eta trenez Bilboraino bueltatzen zen, institutuan Azkue katedradunaren euskara-eskola aditzeko 6:30etan hasita. Xehetasun txiki hori garrantzi handikoa da benetan, zeren, nire ustez, ageri-agerian uzten baitu Florentzio Basalduaren lehentasunen zerrendan euskara oso goian zegoela. Institutuko ikaskideen artean Karmelo Etxegarai zegoen, besteak beste. Basalduak dioenez, bataren eta bestearen adiskidetasuna irabazi zuen, eta bai ere bien promesa *La Vasconia* aldizkarian kolaboratzeko. Ildo beretik, Bizente Agirre mediku filologoarekin berba egiteko Eibarrera joateko zuen planaren berri eman zuen. Aipagarria da, gainera, Bizente Agirre hori urte batzuk lehenago izana zela Eibarko Batzorde Errepublikar Federal Demokratikoaren burua [92: 53-54].

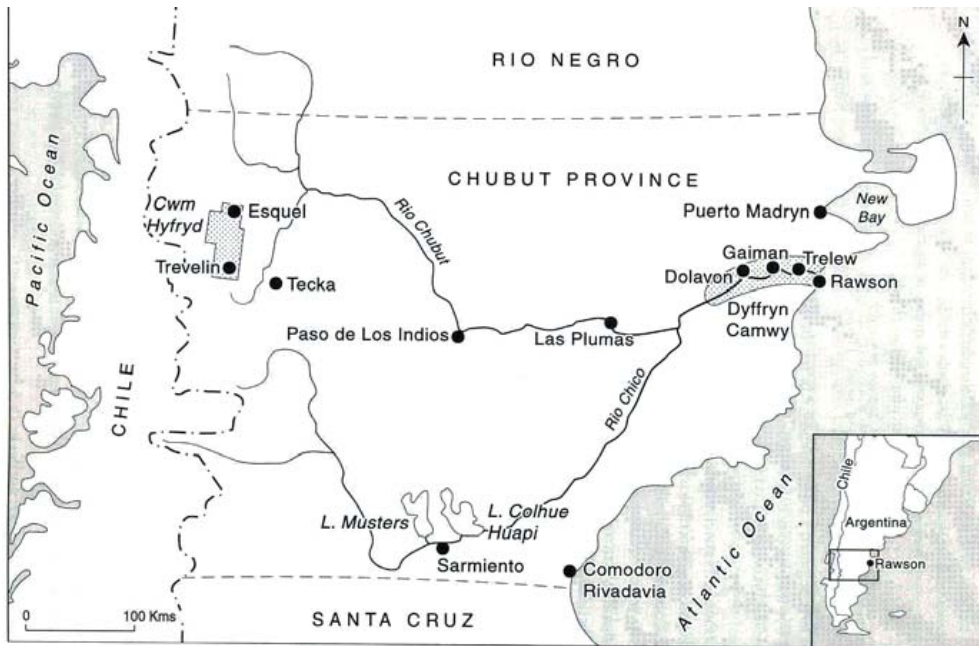
Argentinara itzuli zen 1895eko apirilaren erdialdera, «Talleres de Zorroza» enpresako Kalveran ingeniariarekin, segamakinaren probak-eta han egiteko asmoz [93-95]. Ildo beretik, artoaren ereiteko modurik egokiena argitzeko ikerketa bat enkargatu zion Buenos Aires probintziako gobernuak [96]; gerora liburu modura argitaratuko zen ikerketa hura [97]. Ez da hori bere lehen liburua, izatez, lehenago argitaratu baitzuen *Erné: leyenda kantabro-americana* 1893an [98], eta beste hainbat geroago, esaterako, 1901ean [74] gorago aipatu den *Pasado, presente y porvenir del Territorio Nacional de Misiones* zeinak euskarazko eskaintza bat baitu, orrialde biko, *Eskalerriri* (sic) izenekoa, *La Vasconia* aldizkariaren zenbaki batean berrargitaratu zena [99].

Oso enigmatikoa izan zen niretzat *La Vasconia* aldizkariaren 1899ko zenbaki batean [100] irakurri nuen oharra, Florentzio Basalduak Gobernu Nazionalari luzaturiko proposamenari buruzkoa. Delako ohar horren arabera, Argentinako kazeta gehienek sinpatia handiz hartu zituzten Basalduaren proiektu bi, bata euskaldunen kolonizazioaren gainekoa eta bestea

Hegoamerikako euskaldunen bankuaren fundazioari buruzkoa. Ohar-egi-learen iritziz, harrera baikor horrek arrakasta arranditsua auguratzen zien proiektu biei, eta horrenbestez, *La Vasconia* aldizkariaren irakurleek azalpen xeheagoa edukiko zutela aurreratu zuen. Izan ere, euskaldunen bankuaren proiektuak hainbat artikulua merezi izan zituen, harik eta hiruzpalau hilabete geroago asmoa zapuztu zela ezagutzera eman arte [101-109]. Aipaturiko erreferentziotan badaude makina bat xehetasun, hala nola bankuaren estatutuak erredaktatzeko fundatzaileak Martin Errekaborde euskaltzale zalgiztarraren bulegoan bildu izana eta bildu zirenen izenak, edota, proiektuak arrakasta handiagoa eduki zuela kanpañetako euskaldunen artean hirietakoen artean baino, eta abar, eta abar. Hala ere, hemen ez diogu hari horri tira egingo, larregi luzatuko baikinake. Ostera, Basalduaren bigarren proiektura joko dugu zuzenean. Zer dakar *La Vasconiak* euskaldunen kolonizazioaz? Zeintzuk dira ohar-egileak promestutako azalpenak, zer-nolakoa zen Basalduaren kolonizazio-egitasmoa?

Azalpenak egongo zirela agindu arren, *La Vasconiako* hurrengo zenbakietan ez da aurkitzen inongo artikulurik gai interesgarri horren gainean. Erantzuna eta argibideak, aitzitik, urrutiko lagun batek bidali zidan artikulua fotokopiatuan zeuden [110], eskutitz luze erdi-garratz erdi-amultsu bategaz batera: horrelaxe jakin izan nuen, Florentzio Basalduak 1897an Julio A. Roca presidenteari proposatu ziola *Eskal-Berri* izeneko euskaldunen koloniaren eraketa. Izan ere, bere esku propioz idatzitako dokumentu horretan argitu bezala, Basalduaren asmoa da hiru urtean 10.000 familia euskaldun hara eroatea, hau da, 50.000 «arima on» zoriontsu egitea. Uste zuenez, baserri eta auzune osoak erakarriko ditu, zeren, euskaldunek gorroto baitute espainiar tirania, eta Argentinara migratuz atzean utziko dute uztarri zapaltzaile hori. Areago, Basalduaren aburuz, Ameriketara prestatuko dute Euskal Herriko independentzia [110: 142], emigrante poloniar edota irlandarrak Polonia zein Irlandarena prestatzen ari ziren modu berean, izan ere, Basalduaren planaren arabera, euskaldun horiek ez ziren Argentinara aberastera joango, bertan kokatu eta bizitzera baino.

Eskal-Berri hori ezartzeko (ikus 4. ird.), Basalduak Patagonia zabaLEAN Chubuteko eskualde bat aukeratu zuen, hain zuzen ere, ondoko koordenatuen artekoa: 44° 30' eta 47° 30' artean S latitudean, eta longitudean San Jorge golkotik Txileko mugaraino Andeetan. Barruti hori, Basalduaren kalkuluen arabera, 166.000 kilometro karratukoa zen, eta 625 hektareako 26.640 lur-sail egin nahi zituen, euskaldunen artean banatzeko doan eta urririk, 1884ko irailaren 27ko legeak ahalbidetu bezala. Lehen urteko mantenurako-eta, familia bakoitza hainbat generoz hornituko zuten (esne-behi bi, behor bi, txerri eme ernari bi, 20 ardi Lincoln motakoak, 10 ahuntz Tibetekoak, altzairuzko golde bat, 1000 kilo hazi —gari, zekale, garagar—, iltzeak, zura, erremintak, eta abar); denetara 1037 pezetako balioa. Jakina, aukeratutako familia euskaldunek kapital hori beharko zuten *Eskal-Berri*

5. irudia. Galestarren kolonia, Chubut ibaiaren arroan. Irudia 111 erreferentziatik.

rrin sartu ahal izateko, baina, era berean konpainia kolonizatzaileak 10.000 bider kapital hori aurreratu beharko zuten: horrexegatik zen premiazkoa banku bat.

Zer esanik ez, Florentzio Basalduak bazekien galestarrek kolonizatu zutela Chubut ibaiaren ingurua. Izatez, galestarrek, kolonizazioaren lehen urte heroikoetako zailtasunak gorabehera, arrakasta nabarmena lortu zuten, eta XIX. mendeko azken laurdenean Gales Berri bat existitu zen egiatan Patagonian, eta prosperatu egin zuten, Europako Galesetik milaka kilometrora: han, ingelesaren erosiorik gabe, galesera loratu eta bizitzako alor guztietara hedatu zen, Britainia Handian ez bezala [111: 287-288]. Patagonian galeserak gizarte-funtzio guztiak bete zituen: etxean, laborantzan, merkataritzan, kontabilitatean, erlijioan, hezkuntzan, auzitegian. Kolonia galestarren lehen hogeita hamar urteak urrezko aro bat izan ziren galeseraren historian, eta, gerora hasiera hartako entusiasmoa nahikotxo epeldu bada ere gehien bat hogeigarren mendeko bigarren eta hirugarren hamarkaden ostetik, esan beharrekoa da gaur-gaurkoz Chubut probintzian badaudela laugarren eta bosgarren belaunaldiko galeseradunak, ama-hizkuntza galesera dutenak. Lehen galestarrak 1865ean iritsi ziren, 153 lagun denetara, baina, XIX. mendearen amaierarako gizarte prospero bat antolatu zuten: basamortu latza baratze emankor bilakarazi zuten, herriak eta hiriak eraiki zituzten, eta bai elizak, galeserazko kazetak, errepideak, burdinbideak, irri-

gazio-sarea eta hezkuntza-sistema [111: 295-297]. Jadanik 1884 urterako, populazioa 1600 bat lagunez osatuta zegoen, eta 300 ume zeuden sei eskolatan banatuta, Argentinako kolonizazio-gunerik hoberena ei zelarik. Urte bi geroago, 1886an, Puerto Madrynerainoko burdinbidea eraikitzeke konpainia bat eratu zuten, Chubut ibaiaren ibarreko uztak garraiatzeko portura, eta handik itsasoz merkaturatzeko. Baina horretarako kapitala ez zen soilik galestarrena izan, eta, horrenbestez, hogeitau urte gerora kapitala Chubutetik kanpokoa izango zen hiru laurdenetan, eta halaxe gaztelaniak, ordura arte Patagoniako alde horretan hain-hain urrunekoa suertatzen zenak, tren-konpainian euskarri indartsua edukiko zuen Chubuteko merkataritzan aurrera egiteko [111: 300-301]. Izatez, galesera izan zen Chubut ibaiaren aroko hizkuntza nagusia XIX. mendeko azken laurdenean, eta inguru haietako indiar tehuelcheek ere ikasi zuten. Alabaina, 1878an hasita Buenos Aireseko gobernuak gaztelania sartu nahi izan zuen galestarren eskolatan, eta hortik aurrera galeserazko elebakarrak, eskolak urratsez urrats gaztelaniazko elebakarrak izatera pasatu ziren: hori Rawsonen jazo zen 1891n, beste inon baino lehenago, Juana Canut andereñoa izendatu zutenean hango maistra [111: 309-310; 63: 20]. Lehen mailako eskolak 1896an aldatu ziren gaztelaniara. Hala ere, galeserak segitu zuen jende-gehiengoaren hizkuntza izaten familian, auzoan, gizarte-bizitzan, aisialdian, elizan eta barne merkataritzan, hezkuntzatik eta administratibotik desagertu arren. Bestalde, 1912an iritsiko ziren Galesetik abiatutako azken emigrante galestarrak: laster Lehen Mundu-Gerla hasiko zen eta hautsi egingo ziren Galesetik loturak. Estimazio batzuen arabera 3000 galestar bizi ziren Patagonian [112: 402], populazio osoaren % 72a zirenak; gainerakoak tehuelche etniakoak (% 20) ziren eta argentinar gaztelaniadunak (% 8) [111: 307]. Hortik aurrera aldatu egin zen Chubuteko patroi demografikoa, eta biztanle berriak gaztelaradunak ziren nagusiki [111: 314]. Gaur egun, ez dago adostasunik galeseradunen kopuruaren gainean, eta 25.000tik [113, 115] 5.000ra [114] aldatzen dira zifrak, beti ere delako galeseradun horiek Trelew eta Trevelin hirietan kontzentratuta bizi direlarik. Nolanahi, aipagarriak dira bai hasieratik bertatik Patagoniako galeserak fusio dialektala jasan zuela [«dialectal fusion», 111: 307] batez ere eskolaren eta elizaren eraginez, eta bai galesera patagoniarra gaur egun galeseraren dialektotzat jotzen dela [115].

Gogora dezagun, Florentzio Basalduak 1897an aurkeztu zion *Eskal-Berri* proiektua Julio A. Roca presidenteari, eta beraz, bazeukan-edo aurreko pasarte luzean azaldutako kontu askoren berri, eta beste asko, jakina, ezezagunak zituen, kronologia hutsa dela-eta, alegia, artean gertatu barik baitzeuden. Dena dela, *Eskal-Berri* proiektuaren inspirazioa, nire ustez, Basalduak galestarren ekinbidean aurkitu zuen haiekin topo egin zuenean, eta geografikoki kokatu ere galestarren koloniaren ondo-ondoan kokatu zuen, hegoaldeetik mugakide (ikus 5. ird.). Ildo horretatik, Chubutekoa izango da hortik aurrera Basalduaren bizitzaren paisaia ia definitiboa. Chubuten kargu desberdinak bete zituen. 1900ean, kasurako, Chubuteko gobernuko

bai idazkari orokorra eta bai gobernadore interinoa izan zen [63: 30], Gobernu Nazionalako komisionatua 1902an [116, 117], edota Chubuteko burdinbideen inspektorea [118]. Areago, Florentzio Basaldua Chubutera ezkondu zen, Rawson hiriburura, gorago aipatu Juana Canut Pomies maistra lapurtarrarekin. Ez dut aurkitu Basalduaren bigarren ezkontza horren data zehatzik, baina *Memoria sobre la Raza Roja en la Prehistoria Universal* liburuaren aitzinsolaseko azalpenetatik ondoriozta daitekeenez [119], badirudi 1900. urte inguruan izan zela, alargundu eta handik gutxira. Artetik esateko, aipatu liburua —euskaldunen jatorriari buruzkoa— orain urte batzuk irakurri nuenean, Basaldua zuzenean katalogatu nuen lunatikoan koardilan (= *the lunatic fringe*) [120: 164-169]. Florentzio Basaldua, hil ere Rawsonen hil zen 1932ko maiatzaren 25ean [121].

Azken pasarte luzeotan gainez gain zirriboratu dugun Florentzio Basalduaren ibilbideak net garbi erakusten du zertan zebilen Argentinako euskal intelligentsia, edo berorren parte bat behintzat. Euskal Herri berri bat eratu nahi zuten, edota lehengo askatu eta erregeneratu, eta planak garatu zituzten horretarako. Daniel Lizarralde eta Florentzio Basaldua gogaide hurbilak ziren kontu horietan. Aparteko garrantzia eman zioten euskarari, eta izan ere, batzuetan formulazio beretsuetara iritsi ziren. Kasurako, Daniel Lizarraldek batean «No es posible matar un idioma sin matar el pueblo que lo habla» idatzi zuen [122: 175], eta Basalduak bere aldetik «...el idioma es el alma de las naciones y (...) el pueblo que pierde su idioma es pueblo muerto» adieraziko du gerotxoago [123]. Testuinguru horretan ulertu behar dugu Daniel Lizarralderen jarduna:

Si no nos apresuramos á contener por medio de una cultura metódica é intensiva el proceso de descomposición del euskara, ya tan adelantado, perderemos el carácter diferencial más fundamental de una raza —el idioma— y, átomos imperceptibles é incoloros, no diferenciados, anónimos, incorporados á la masa hirviente de la humanidad, los hijos de Aitor, como entidad étnica, se habrán evaporado para siempre en la inmensidad renovada de las muchedumbres [124: 251].

Ikusi dugunez, Daniel Lizarralde gogoetatik ekintzara ere pasatu zen, eta euskarazko zenbait idazlan ondu zituen, baina ez zuen arrakastarik erdietsi, Basalduaren *Eskal-Berri* zeritzon ametsak bezala.

6. DANIEL LIZARRALDEREN MOSKORRAK (1899)

Moskorrak plazaratu nahi dugu hemen [3], eta era horretara euskarazko prosa zientifikoaren beste aitzindari xume bat aurkeztu. Artikulua argitaratu zenean, *La Vasconia* aldizkariaren arduradunak jabetuta zeuden idazlanaren transzendentziaz eta ondoko azalpen esanguratsuz hornitu zuten:

Moskorrak. En el presente número verán nuestros lectores el primer artículo que con este título honra las páginas de «La Vasconia», debido á la pluma de nuestro distinguido paisano y hombre de ciencia Dr. Daniel Lizarralde. Además de su fondo altamente moralizador, tiene este trabajo la particularidad de estar escrito en vascuence puro, sin mezcla de ninguna voz castellana ni francesa vasconizadas, cosa verdaderamente rara, dado que el vascuence, por no haber evolucionado como las demás lenguas carece de expresión para determinar nombres modernos y sobre todo para expresar ideas abstractas. El trabajo del Dr. Lizarralde es, por lo tanto, un notable esfuerzo lingüístico que deseamos repita en estas columnas, contribuyendo así al mantenimiento y desarrollo de nuestro bello idioma archiseccular [125].

Pasarteak euskara garbia delako hori aipatzen badu ere, *Moskorrak* irakurtzean berehalakoan konturatuko gara ez dela mintzo Euskal Herrian zabaldu zen garbizaletasun sabindarraz. Izan ere, Daniel Lizarraldek bakarrik zeuzkan Aizkibel eta Novia Salcedoren hiztegiak [126: 164], eta horietara jotzen zuen. Kasurako, hiztegiotan argitu dut Lizarralderen testuan irakurririko hainbat berbaren esangura: zamau (*mantel*), zetaka (*mancha*), diapea (*familia*), edargitu (*comentar*), bibeta (*opini6n*), gertoy (*trance, suceso, acontecimiento*), egikarindu (*justificarse escusándose*), galla (*pérdida, carencia o privaci6n de lo que se poseía*), bertibeni (*reponer*), onkalda (*gasto, expensa*). Dena dela, erabilitako lexikoak ez du larregi zailtzen lehen artikulua honen irakurketa, nola-halako gipuzkera baten usain sarkorra duelarik. Egia da, hurrengo idazlanerako, *Adiskideak* [4, 5], hitz berrien dosia nahikotxo emendatu zuen, eta, 1. atalean adierazi bezala, hiztegiño bat erantsi zion artikulua horren bigarren zatian.

Daniel Lizarralderen idazkia ahalegin nabaria da *La Vasconiaren* oharrak esan bezala, baina, nire ustez nahikoa eskasa dugu lortu zuen emaitza, anemiko samarra. Nire inpresioa da betetasun falta hori alde bitatik datorrela. Batetik, *Moskorrak* idazle hasberri baten testua da itxura osoz, ofizioak ematen duen erraztasunik eta trebeziarik gabekoa. Euskaraz idazteko ohiturarik ezaz gainera, Lizarraldek euskaraz irakurtzekoa ere ez zuen oso garatuta edukiko, artikuluan Mogel aipatzen duen arren. Baina bestetik, galdera da ea norainoko bizitasuna zuen ordurako Daniel Lizarralde euskal hiztunaren etxeko euskarak, goi mailako testuak ehundu nahian ibiltzeko. Kontuak kontu, nik esango nuke *Moskorrak* gehiago dirudiela erronka ideologiko bati emaniko erantzuna, nahi eta ezin bat, eta ez norberaren ataza nolabaiteko naturaltasunez betetzea.

Dena dela, artikulua aurkitu bezala transkribatu dugu, aldizkari honetako irakurleari beste xarma batez apainduta begitanduko baitzaio, eta ez horregatik aparteko zailtasunez ilunduta. Hortaz, luzamendu gehiagorik

gabe lekua utziko diogu Daniel Lizarralde jaun medikuaren idazlanari, ja-torrizko oin-oharrak eta guzti:

MOSKORRAK

Danik eta gizonik kaskarrena erotukolitzake lotsaz, bera bezin beste gizon dollar batek eraspetukobaluke jaten ardorik gabe, mai zurian, zama- edo dafailde elurra bezin argiz janzia, ontzi garbitan eraria, zetaka beltzik bate gabe inon.

¡Aren larria!

Bere buruz esatendu «¡Orra bada! Orain gizon kaskarra au juango da bere emazteai esatea ni alproja bat naizela; nere zikatzkerikin ilko detela diapea sabeleko otzdasunez, eta beste alako gauza berdiñak. Gero, andre mingañ-luze hura aterako da echetik demboran premiaz, eskuban daukan lana utzi eta, goitik-bera salapartaka, biotz birlorautakin, bere bezelako beste zorgiñak billatzea, lembailen jakin dezaten izugarritzko berria. Eta gero, auzotik auzora, aubetik aubera, nere izena mingaiñ guzitan ibiliko da.

¡Au lambidea! ¡Zorigaitzeko otorduun sartu da gizon au nere echean!..

Eta alá, bere burua zorotzen du, ustetzen inork ez dula zer egin baizik edargitu berak zer jan ó eraten dun.

¡Orra bada zertaz gizonak lotsatzen diran!: bere chinchotasunaz: zer esangodutenagatik oker dabiltzenak; bere jakinduriaz; bere echeko baque ondasun eta osasunegatik eguitendutenaz.

Bildur geiago dute gizon chaldan oik mingaiñ zorrotzai, naitazuna beren ondegiai baño.

Olako gizonak beti besten mendian bizi dirá, zergatik geiagoan dituzten beztian bibetak berian baño.

Au da, au, dollarkeria.

¿Zer gauza obe eta merkeago ura baño?

Ala eta gustiz ere ezin utzi ardoa, zergatik besteak eraten duten.

¡Zembait asitzen dira ardoakin naskaz eta atzendutzen dirá moskorre-tan!

Ori egia da, eta bai ere Trousseauk esaten zuna erari geiegi artzallea-gatik: «ardoan bizi dana urean iltzen da.» Bere urean onek esan nai zun, bere gorputza ureztatua, edo, jakintsuak esaten duten bezela, *hidropesikin* (*goloa* diote oni, baño ez neretzat).

Ez da ere gezurra bezte asko, bide edo zubi uts egin, eta erreka-ko urean itotzen dirala, dijuasenian, zeruko eta buruko ilumbean, timbili tambalaka, ardotegitik echera.

Alá, gorputzak bear dun bere ur piska bat nai eman ez ionak, eraten du, ardo geiegi ondoren, itotzeaño.

Aitzeneko churruta da onena, baño ez aimbestean.

Beti artatik bakarrik eraten dunak, obeto artzen du neurria, ardo gañian eraten dunak baño.

Itotzen ez diranak, lertzeko sorian jartzen dirá gorako beltz nazkagarrikin.

Gertoy bi onetatik ongi ateratzen diran moskorrak, beren echean bildulitezke, ez badira, oraindik, zerupean gelditzen zurrungaka.

¡Aen sarrera! Echea goiaz-bera, karrasik, zanzo erlustuak, nekatsuak, larrik: gauzak purruka eta bere guztikin burruka; aurrak mainderepean dardaraka eta emaztea, illa bezela zuri, senarra eren makilpean.

¡Ene bada! ¡Zer keska! Baño dana aitzendu da. Ara cherria, ez gizona, lurtuba, zurrungaka.

Orain danak lo eginlezateke.

Gero, beti gertatzen dana: gizon char arrek bere kaltean igatu dun dirua, guchiagoz arkitzenda echeko bear bearrenetako.

Esaten dute erari-zaliak beren galgiroa egikarintzeko aul dirala, eta gogortzeko eraten dutela ardoa. ¿Nola ez dira aulduko ardo utsez bizi badira? ¿Zeñek esan du ardoak indartutzen dula? Ara bada: bakoitzak berak icusilezake zer gezurra dan ori. Ardoa eraten asi bañan lenago gizona dago zutik eta zuzen; eraten dun bezala okertzen asitzen da, eta atzenian oso lurtzen da, chori batek bañan indar geiago gabe, lerdia dariola, begik ordol-antzetuk, zurrungaka, dardarizoka, erokerik marmarizkatzen itz motelarekin.

¿Nun dira bada indar aundituak?

Ez aundituak, baizik kenduak.

¡Ardoak indarrak ematen ditula! Eta beiari, ¿zerk ematen diozka?

Beste askok esaten dute janaria ez zaiotela egositzen sabelian ardo pitin batekin ez badute laguntzen.

Orduan gizonak bakarrik du ain sabel erosua, ardoan lakuntzaz bearrian dagola, zergatik beste abere guztik ederki egosten dute bere janaria ur utsarekin, eta indartsuk eta osasunduk azitzen dira; orduan Jaungoikoa, egiteakoan mundua eta bakoitzak bear zun guztia bizi-tzeko, bakar bakarrik aztu zan gizonan sabelaz, zergatik ardoik ez zun egin.

Ardoa ez du lurrak ematen; gizonak egiten du bere galtzerako.

Esaten dute Noek egin zula lendebiziko ardoa, eta moskortua lurrean zegonean, bere semeak par¹ izugarrik egin zutela. Arreskero gauza berdiña gertatzen da moskortzen dan guztikin.

---

¹ Moguel dice que es *parra* y no *farra* como traen los diccionarios, porque es mas peculiar del idioma bascongado principiari las palabras con la letra p que f, y en apoyo de esta tesis dice que es instintivo en el basco decir por ejemplo *Pelipe* por Felipe, etc.

² ERUSKIÑA, *médico*. Su formación ERUTZA-KA-DIÑA, propio, adecuado, de acción de sanidad (Diccionario de Novia Salcedo). ERUTSA-ERI-UTSA, vacío de indisposición (*loc. cit.*).

Orain, jakiñ nai dunak zer egia dan esaera ori, ardoak obeto egositzen dula janaria urak baño, jarri dezala aragi puzka bat ardotan eta bezte bat uretan. Orduan ikusiko du zati au lenago purrukatu eta ureztatuko dala lendebizikoa baño. Ardoak gogortzen du eta urak biguntzen du. ¿Zer da bada egositzea?

Oraindik beste aitzekik badira churruteako.

Eta au da barkagarrina, baita ere zallena *sendatzeko*, zergatik *zendatzallean*, edo eruskiñan² salakayoan dijoan:

¡Ala da! Askok esaten dute eruskiñak agindu diotela olako edo alako ardo. ¿Zer egingo dute zendatzalle gisajoak? Berak ere nolabait bizi bear dute, eta ez dakitenean zer esan edo egin, estueratik ateratzen dira esanez onak dirala nun nai eta eskutura guzitan ots aundikin, ardo-eginale bizkorrak eskentzen ditusten zikinkerik gaitz guztik sendatzeko, beran esaeraz, bañan bene-benetan beran irabazia egiteko.

Aimbeste aituz eta ikusiz, beti eta alde guzitan ardo arrigarri baten izena, ain sinistua dago gaisoa arrek sendatukolukela, nai ez dula aitu ere eruskiñan auetik beste itzik baizik bere burua betetzen duna.

Ori gertatzen bada ¡zer poza! Bere usteak bezela dira guztienak. ¡Ara bada! Sendatua da.

Eruskiñak asmatu bearrik ere ez du zer nai dun bere gaisoak. Berak, usteik guchinean, lana au kenduko dio, bere berriketan nastukin, nai edo ez nai gabe, bere buruan daukan keska.

Orduan sendatzalleak bere ebaea egiten dio, zergatik dakin, ez egiteaz, berak galduko dula.

¡Zer choroa dan gizatasuna!

Ala, osasundanak ez gaizkitzeatik, gaisoak sendatzeatik, eruskiñak ez goseak iltzeatik, ardoegileak aberatzteatik, baikoitzak bere obeagoatik, ustean beinzat, egitendute, bene benetan, okerkeri bat; bakar-bakarik irabasten du, alde batetik, ardoa eskentzen dunak, alde guztiz galtzen duna eraten dunak, nola dirua ala osasuna. Gorputzak, lurreko gauza guztik bezela, ur asko du, eta ura bear du bere gallak bertibentzeko.

Ardoa ez bada guztiz charra, ezkerak ain urtsua dalai. Bañan beretik onena da ura, edentsuna *alkola*³ eta gañakoa ez bat eta ez beste.

Lotsagarria da moskorra eren bizitza.

---

³ *Burniarria*. Alcohol, piedra mineral, según Larramendi. *Mearria*: Alcohol, piedra mineral (Dicc. de Novia Salcedo).

Estos desatinos no se comentan. A pesar de ofrecérseme nada menos que dos palabras para designar el alcohol (que como se vé, no lo designan) he preferido conservar el vocablo consagrado por todos los idiomas, huyendo de un ridículo casticismo que concluiría por hacernos ininteligibles entre nosotros mismos.

Ez lan eta ez jan, zergatik asko eraten dunak guchi edo bat ere ez lanik egiten du, eta lanik egiten ez dunak ez du jaten, besteren lan onkalda edo lapurretan bizi ez bada.

Gaizki bizi dana berdin iltzen da, eta eriotz errukigabea esango du.

Moscorrantzat, gaitz guztik beriak dira, eta iñork ez dizkio ukatuko.

Orain, iñork ez dezaken esan ardoan arerioegi nai zela, esan bear det noizik-bein ondo etortzen dala ardo onen churrut pitiñ bat; sarrari ezurak berotzeko, gaitz batzueri janan orde, baita ere batzuetan keskak astutzeko; aurrari, ondo dagozenian, beñere ez, eta gastechuai guchitan.

Baño, esango diate, ¿Nola ain charra bada ardoa, beinzat asco eta beti, danik eta erri aurretunak dira ere moskorrenak? Ez da ardoagatik, baizik ala ere. Danak dakite ardoak ez bakarrik muñak ez ditula argitzen, baizik illuntzen ditula.

Bañan, alas guztiz ere, jakintsu moskorra baño maiteago det nere aldeko baserritar urtzallea, chincho eta langillea, zuzena berez, bañan maiz makurtua lay gañean, irakasia nekazalaren bearretan, naiz gañakoan zeia-kina, ez danian biurtzen echera lerdajario, timbili-tambalaka, zerkausin saldutako aberian dirukin ardotegin moskortua.

Au dio

Lizarralde-ko Daniel-ek.

Buenos Aires-en, 1899-ko Garagarillean.

7. ERREFERENTZIAK

- [1] DE DIOS ALTUNA, A.: «La Baskonia. Revista Ilustrada (1893-1943)». Ikus: http://www.euskosare.org/komunitateak/ikertzaileak/ehmg/3/txostenak/de_Dios_altuna
- [2] Documentos-Vitoria-Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia = Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco, 2003. 3 DVD (Urazandi; 0). Edukia: DVD-1: Revista euskaro-americana «La Baskonia» (1893-1920); DVD-2: Revista euskaro-americana «La Baskonia» (1920-1943); DVD-3: Fondo documental de Alberto Azua (1921-1981): (delegado del Gobierno Vasco en México). L.G. BI. 1705-2003. ISBN 84-457-2007-4 (I. o.)
- [3] LIZARRALDE, D. (1899): «Moskorrak». *La Vasconia*, n.º 206 (1899-06-20): 315-316.
- [4] LIZARRALDE, D. (1899): «Adiskideak». *La Vasconia*, n.º 214 (1899-09-10): 407-408.
- [5] LIZARRALDE, D. (1899): «Adiskideak (Aurrandea)». *La Vasconia*, n.º 215 (1899-09-20): 419-420.
- [6] LIZARRALDE, D. (1901): «Amaren itzak». *La Vasconia*, n.º 281 (1901-07-21): 344.

- [7] ARANBURU, M. (1901): «Erari espirituzcoac gueyegui eratek personai eta familiai etortzen zaizten ondoren caltegarrien gañean arguibidea. Debako mediku On Martin Aranburuk eskribituba eta Azpeitiko euskal itz jostaldietan sarituba». Ikus: <http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/A/AranburuMErari001.htm>.
- [8] LARUNBE, R. (1920): «Euskalerrarentzat iru kalte». 35-54, in *Itzaldiak, itzaldi oek Euskal-Esnalea'k eratu zituan*. Martin, Mena eta Ciaren etxean. Donostia. 196 orr. Ikus: <http://www.memoriadigitalvasca.es/handle/10357/413>.
- [9] ALTONAGA, K. (2002): «Saiakera zientifikoa idazteko abiapuntu bat». *Ekaia* 15: 127-149. Ikus: <http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/publica/ekaia/ekaia15.pdf>.
- [10] ALTONAGA, K. (2003): «Gure prosa zientifikoaren lehen urratsak: Albert Constantin jaun medikuaren *Zuhainen eritarzunaz eta haien arraberrikatziaz*». *Ekaia* 17: 121-137. Ikus: <http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/publica/ekaia/ekaia17.pdf>.
- [11] ALTONAGA, K. (2004): «Arnaud Abadia jaun kalonjearen *Sathorra* (1892)». *Ekaia* 18: 123-145. Ikus: <http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/publica/ekaia/ekaia18.pdf>.
- [12] ALTONAGA, K. (2004): «Pierre Buruzain jaun mediku hazpandarraren *Pasteur jaun zena* (1896)». *Ekaia*, 18: 147-169. Ikus: <http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/publica/ekaia/ekaia18.pdf>.
- [13] ALTONAGA, K. (2005): «Adostutako eredu baten bila (edo amaigabeko eztabaida aspergarria gaingitu guran)». 55-153, in: *Euskera zientifiko-teknikoa: normalizaziotik homologaziora*. J.M. TXURRUKA zuzend. Mendebalde Kultura Alkartea. 514 orr. Ikus: <http://www.mendebalde.com/modulos/usuariosFtp/conexion/archi141A.pdf>.
- [14] ALTONAGA, K. (2006): *Etxepare, Aldudeko medikua*. Euskaltzaindia eta UPV/EHU. 333 orr.
- [15] ALTONAGA, K. (2007): «Atharratzeko biltzarrak eta Atharratzeko taldea 14ko gerla-atarian». 159-229, in: *Mendebaldeak badu Ekialdea. Zuberoa: hizkuntza, literatura eta etorkizuna*. K. ALTONAGA koord. Mendebalde Kultura Alkartea. 271 orr. Ikus: <http://www.mendebalde.com/modulos/usuariosFtp/conexion/archi315A.pdf>.
- [16] ALTONAGA, K. (2006): «Jean Baptiste Althabe jaun erretorearen *Hounkailu berrien enthelegia Ciberouko laborarier* (1895, 1896, 1904)». *Ekaia* 20: 87-116 (2008).
- [17] ALTONAGA, K. (2008): «Albert Goienetxe jaun medikuaren *Laborarier: Zonbeit kontseilu berechi ongarri erremedio berriez* (1892)». *Ekaia* 21: 191-216.
- [18] ALTONAGA, K. (2008): «Albert Goienetxe (1847-1900) politikari euskaltzale ia ezezagunaren berri laburra». *Uztaro* 66: 43-73. Ikus: www.uztaro.com/uztaro_fitxategiak/975_6.Altonaga.pdf.

- [19] AUÑAMENDI (1988): «Lizarralde, Daniel de». 211, in: *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, vol. XXV, 591 pp. Ikus: <http://www.euskomedia.org/aunamendi/88720>
- [20] ASTIGARRAGA, A. (1986): *Abertzales en la Argentina*. Ediciones Alderdi Argitaldaria. 159 pp.
- [21] EZKERRO, M. (2000): «Promotores de la cultura vasca en Argentina». 269-276 in *Los Vascos en la Argentina. Familias y protagonismo*. Fundación VascoArgentina «Juan de Garay». 1110 pp.
- [22] EZKERRO, M. (2003): «Historia del Laurak Bat de Buenos Aires». Col. *Urazandi bil*. 9. Eusko Jaurlaritz/Gobierno Vasco. Presidencia-Lehendakaritz. 237 pp.
- [23] Guadi Larrartek eskuratu dit jaiotza-agiri hori adeitasun osoz.
- [24] DONOSTIAKO ELIZBARRUTIKO ARTXIBO HISTORIKOA. Ikus: <http://mendezmende.org/eu/>.
- [25] JACA, J.S. (1899): «Dr. Ignacio Lizarralde». *La Vasconia*, n.º 195 (1899-02-28): 177-180.
- [26] XX. (1910): «Doctor Ignacio Lizarralde». 99, in: *Los baskos en el Centenario: adhesión de la colectividad baskongada al Centenario argentino*. Buenos Aires. Tip. «La Baskonia», 292 orr.
- [27] Guadi Larrartek —komunikazio pertsonala— adierazi didanez, Lizarraldetarrak erregistraturik agertzen dira Tolosan 1873ko hasieran buruturiko erroldan; bestalde, «apenas llegado aquí, en 1873» irakur daiteke [25: 178] erreferentzian. Hortaz, urtearen bigarren partean-edo iritsiko ziren.
- [28] AUÑAMENDI (1987): «Laurak-bat». 478, in: *Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco*, vol. XXIII, 582 pp.
- [29] EZKERRO, M. (2007): «Promotores del euskara en Argentina». Ikus: http://www.euskosare.org/blogak/argentinakoak/promotores_del_euskara_en_argentina
- [30] LIZARRALDE, D. (1901): «Len, orain eta gero». 29, in: *Conferencias celebradas en la Sociedad «Laurak-bat» de Buenos Aires el 21 de julio de 1901 en señal de protesta por la ley abolitoria de los fueros*. La Vasconia. Buenos Aires. 34 pp.
- [31] XX. (1905): «Notas locales». *La Baskonia*, n.º 433 (1905-10-10): 17.
- [32] XX. (1923): «Dr. Daniel de Lizarralde». *La Baskonia*, n.º 1.072 (1923-07-10): 443-444.
- [33] XX. (1903): «La nariz. Sus defectos y correcciones. Una operación interesante. Entrevista con el Dr. Lizarralde. La estética antropológica». *La Baskonia*, n.º 366 (1903-11-30): 84-85.
- [34] XX. (1902): «Evolución». *La Vasconia*, n.º 332 (1902-12-20): 90.
- [35] LIZARRALDE, D. (1902): «Mi programa». *La Vasconia*, n.º 333 (1902-12-30): 102.
- [36] Ángeles de Dios Altuna de Martinak eskuratu dit heriotza-agiri hori adeitasun osoz. Bide batez esateko, 1928ko abuztuaren 30eko *La Baskoniak* (1258 zenbakidunak) argitaratu zuen «Felisa Belderrain de Lizarralde» an-

- dere prestuaren heriotzaren berri laburra ohar lokaletan (524. orrialdean); uste dut Daniel Lizarralderen alargunarena dela, ponte-izenaren aldea gorabehera (Felisa dakar, ez Floriana heriotza-agiriak bezala).
- [37] XX. (1910): «Doctor Daniel Lizarralde». 100, in: *Los baskos en el Centenario: adhesión de la colectividad baskongada al Centenario argentino*. Buenos Aires. Tip. «La Baskonia», 292 orr.
- [38] BILBAO, J. (1974): «Lizarralde, Daniel». 193, in *Eusko Bibliographia*, vol. V. Auñamendi, 575 pp.
- [39] URIARTE, J.R. (1916-?): *Los Baskos en la Nación Argentina*. Buenos Aires. 644 orr.
- [40] XX. (1953): «Centenario: Dr. Daniel Lizarralde». *Euzko Deya* 4444 (1953-04-30).
- [41] ÁLVAREZ GILA, O. (2004): «Las nuevas Euskal Herrias americanas: los vascos y las emigraciones ultramarinas (1825-1950)». 319-392, in: *Historia de Euskal Herria: historia general de los vascos*. J. AGIRREAZKUENAGA zuz., vol. IV. La crisis de la civilización de los vascos del Antiguo Régimen y estrategias de revolución liberal e industrial: 1789-1876. Lur. Donostia.
- [42] ADEMA-ZALDUBI, G. (1893): «Gauden gu eskualdun». 194-229 in: *Artzain Beltxaren neurtitzak*. Henri Duhau Arg. Paratzailea. 234 orr. Euskaltzainak bilduma 4. Euskaltzaindia. 2008.
- [43] ARBELBIDE, J.P. (1895): *Igandea edo Jaunaren Eguna, Meza-Bezperen othoitzekin*. Desclée-de Brouwer. Lille. 226 orr. Ikus: <http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/A/ArbelbideIgandea003.htm>.
- [44] ÁLVAREZ GILA, O. (0000): «¿Vascos o euskaldunak?: una aproximación al papel del euskara en la conformación de las colectividades vascas de América, siglo XIX».
- [45] IRIANI ZALAKAIN, M. (2000): «Hacer América». *Los vascos en la pampa húmeda, Argentina (1840-1920)*. Servicio Editorial Universidad del País Vasco-EHU. 345 pp.
- [46] IRIGOYEN ARTETXE, A.M. (2003): *Centro eúskaro de Montevideo, o la dialéctica del ser*. Colección Urazandi bilduma, 11. Eusko Jaurlaritza. Vitoria-Gasteiz. 233 pp.
- [47] IRUJO AMETZAGA, X. & IRIGOYEN ARTETXE, A. (2006): *La hora vasca del Uruguay. Génesis y desarrollo del nacionalismo vasco en Uruguay 1825-1960*. Institución de Confraternidad Vasca Euskal Erria. Montevideo. 417 pp.
- [48] IRUJO AMETZAGA, X. & IRIGOYEN ARTETXE, A. (2007): *La Sociedad de Confraternidad Vasca «Euskal Erria» de Montevideo (Uruguay)*. Colección Urazandi bilduma, 17. Eusko Jaurlaritza. Vitoria-Gasteiz. 372 pp.
- [49] RECLUS, E. (1867): «Les Basques, un peuple qui s'en va». *Revue des Deux Mondes* 68: 313-340.
- [50] ALTZIBAR, X. (2006): «Adéma-Zaldubiren hitzaldi, artikulua eta kantu zenbait». *Lapurdum* 11: 7-39. Ikus: <http://lapurdum.revues.org/index210.html>.

- [51] ALTZIBAR, X. (2007): «Adema Zaldubiren (1828-1907) prosa idazlanak». Ikus: <http://www.euskaltzaindia.net/dok/plazaberri/0031/gehigarriak/xabier.pdf>; Adema-Zaldubiren jatorrizkoa ikusteko: <http://www.hemeroketa.com/cgi-bin/orria.pl?arg=eskualduna&zein=18900516&orr=3>.
- [52] XX. (1905): «Nor nahi da joan!». *Eskualdun Ona* 22, ekainaren 2a. Ikus: <http://www.hemeroketa.com/cgi-bin/orria.pl?arg=eskualduna&zein=19050602>.
- [53] XX. (1905): «Canada». *Eskualdun Ona*, 23, ekainaren 9a. Ikus: <http://www.hemeroketa.com/cgi-bin/orria.pl?arg=eskualduna&zein=19050609>.
- [54] ARANA, S. (1894): «Vulgaridades». *Bizkaitarra*, 1894.12.31, in: *Obras completas*, 1965: 426.
- [55] ARANA, S. (1894): «El separatismo». *Bizkaitarra*, 1894.12.31, in: *Obras completas*, 1965: 423.
- [56] ARANZADI, T. (1900): «Congreso Internacional de Estudios Vascos celebrado en París recientemente». *La Vasconia*, n.º 258 (1900-11-30): 71-72.
- [57] JAIZQUIBEL, L. (= GRANDMONTAGNE, F.) (1895): «Rivadavia, n.º 6900». *La Vasconia*, n.º 55 (1895-04-10): 229-230.
- [58] GRANDMONTAGNE, F. (1933): «El vascuence de Buenos Aires». 373-386, in: *Los inmigrantes prósperos*, F. Grandmontagne. Aguilar S.A. 467 pp. (1959).
- [59] ZUAZO, K. (1988): *Euskararen batasuna*. Iker 5. Euskaltzaindia. 430 orr.
- [60] ZUAZO, K. (2008): *Euskalkiak, euskararen dialektoak*. Elkar. 263 orr.
- [61] LIZARRALDE, D. (1906): «Nuestro idioma». *La Baskonia*, n.º 456 (1906-05-30): 374-375.
- [62] LIZARRALDE, D. (1906): «Nuestro idioma, II». *La Baskonia*, n.º 457 (1906-06-10): 390-391.
- [63] REGGINI, H.C. (2008): *Florencio de Basaldúa. Un vasco argentino*. Estudios 22. Academia Nacional de Educación. Buenos Aires. 254 pp.
- [64] ARCHIVO HISTÓRICO ECLESIASTICO DE BIZKAIA-BIZKAIKO ELIZAREN HISTORI ARKIBUA. Ikus: http://internet.aheb-beha.org/paginas/indexacion/cal_n_indexacion.php#buscar.
- [65] BASALDUA, F. (1894): «Valle y Rasche. Director y presidente de la Sociedad Coral de Bilbao». *La Vasconia*, n.º 33 (1894-08-30): 393-395.
- [66] BASALDUA, F. (1899): «Un sermón en la gruta de Alzola». *La Vasconia*, n.º 198 (1899-03-30): 220-221.
- [67] BASALDUA, F. (1912): «Conferencia del Sr Basaldúa en Montevideo IV. Conclusión». *La Baskonia*, n.º 669 (1912-04-30): 330-331.
- [68] BASALDUA, F. (1911): «Banquete al señor Basaldúa». *La Baskonia*, n.º 657 (1911-12-30): 139-140.
- [69] XX. (1895): «Notas locales. Eugenia Morales de Basaldúa». *La Vasconia*, n.º 62 (1895-06-20): 316-317.
- [70] XX. (1903): «Notas locales. Brutal asesinato». *La Baskonia*, n.º 349 (1903-06-10): 317-318.
- [71] WIKIPEDIA: «Revolución de las Lanzas». Ikus: http://es.wikipedia.org/wiki/Revoluci%C3%B3n_de_las_lanzas.

- [72] BASALDUA, F. (1895): «Carta de Bilbao. 11 de enero de 1895». *La Vasconia*, n.º 50 (1895-02-20): 172-173.
- [73] ARITZA (1978): «Florencio de Basaldúa y la Raza Roja. Primer esbozo de su gigantesca obra». *La Baskonia. La Revista Ilustrada más antigua de Sudamérica* (año 1), n.º 1.672: 36-38.
- [74] BASALDUA, F. (1901): *Pasado, presente y porvenir del Territorio Nacional de Misiones*. 209 pp. La Plata.
- [75] BASALDUA, F. (1907): «Dr. Manuel de Iriondo, ministro de Hacienda de la nación». *La Baskonia*, n.º 505 (1907-10-10): 15.
- [76] XX. (1900): «Notas locales. Fallecimiento». *La Vasconia*, n.º 236 (1900-04-20): 249.
- [77] WIKIPEDIA. «Conquista del Desierto». Ikus: http://es.wikipedia.org/wiki/Conquista_del_Desierto.
- [78] BASALDUA, F. (1905): «Pedro O. Luro». *La Baskonia*, n.º 428 (1905-08-20): 507.
- [79] XX. (1894): «La segadora *Euskaria* en Chicago. Triunfo de Basaldúa». *La Vasconia*, n.º 10 (1894-01-10): 119.
- [80] XX. (1894): «La segadora *Euskaria*». *La Vasconia*, n.º 35 (1894-09-20): 423.
- [81] BASALDUA, F. (1894): «Al Orfeon Bilbaino». *La Vasconia*, n.º 33 (1894-08-30): 392-393.
- [82] BASALDUA, F. (1904): «¡¡Viva Mitre!!». *La Baskonia*, n.º 385 (1904-06-10): 402.
- [83] XX. (1897): «Eskual-herria». *Eskualduna*, n.º 503 (1897-02-05): 3.
- [84] JACA, J.S. (1897): «Las misiones religiosas euskaras en esta capital». *La Vasconia*, n.º 142 (1897.09-10): 410-411.
- [85] ARBELBIDE, X. (2005): *Jean Pierre Arbelbide (1841-1905)*. Bidegileak Bilduma. Ikus: http://www1.euskadi.net/euskara_sustapena/bidegileak/datos/39%20ARBELBIDE.pdf.
- [86] XX. (1894): «Notas locales. D. Florencio de Basaldúa». *La Vasconia*, n.º 26 (1894-06-20): 311.
- [87] ARANA, S. (1894): «Bizkaya por Navarra». *Bizkaitarra*, n.º 6 (1894-02-28): 1-2.
- [88] XX. (1894): «Notas locales. F. de Basaldúa y la Segadora *Euskaria*». *La Vasconia*, n.º 38 (1894-10-20): 30.
- [89] BASALDUA, F. (1894): «José María Martínez de las Rivas». *La Vasconia*, n.º 40 (1894-11-10): 46-47.
- [90] XX. (1894): «Notas locales. F. de Basaldúa». *La Vasconia*, n.º 39 (1894-10-30): 41.
- [91] BASALDUA, F. (1895): «Carta de Bilbao. Diciembre 17 de 1894». *La Vasconia*, n.º 47 (1895-01-20): 135-136.
- [92] NARBAIZA AZKUE, A. (2006): «Eibarko Agirre medikuak, hiru mende medikuntzan (1860-2006)/Los Aguirre de Eibar, tres siglos de medicina (1860-2006)». *Eibarko Kuadernuak* 3. Ego Ibarra Batzordea. Eibarko Udala. 126 orr.

- [93] XX. (1895): «Notas locales. La Segadora Euskaria». *La Vasconia*, n.º 56 (1895-04-20): 245.
- [94] XX. (1895): «Notas locales. La Segadora Euskaria». *La Vasconia*, n.º 58 (1895-05-10): 269.
- [95] XX. (1895): «Notas locales. La Segadora Euskaria». *La Vasconia*, n.º 60 (1895-05-30): 292-293.
- [96] XX. (1895): «Notas locales. Importante comisión». *La Vasconia*, n.º 59 (1895-05-20): 281.
- [97] BASALDUA, F. (1897): *Cultivo del maíz: estudio sobre el cultivo y siega del maíz, y utilización del tallo en la provincia de Buenos Aires*. Ministerio de Obras Públicas de la Provincia de Buenos Aires. Talleres de Publicaciones del Museo, La Plata. 91 orr.
- [98] BASALDUA, F. (1893): *Erné: leyenda kantabro-americana*. Imp. de «La Nación», Buenos Aires. 126 orr.
- [99] BASALDUA, F. (1901): «Eskalerriari». *La Vasconia*, n.º 295 (1901-12-10): 80.
- [100] XX. (1899): «Notas locales. Colonización vasca en la Argentina». *La Vasconia*, n.º 193 (1899-02-10): 161.
- [101] XX. (1899): «Banco Basko de la América del Sud». *La Vasconia*, n.º 195 (1899-02-28): 184-185.
- [102] XX. (1899): «Notas locales. Banco Basko». *La Vasconia*, n.º 196 (1899-03-10): 197.
- [103] XX. (1899): «Notas locales. Banco Basko». *La Vasconia*, n.º 197 (1899-03-20): 209.
- [104] XX. (1899): «Notas locales. Banco Basko». *La Vasconia*, n.º 198 (1899-03-30): 222.
- [105] XX. (1899): «Los Vascos. Sus iniciativas. Fundación de un Banco. Sus directores». *La Vasconia*, n.º 199 (1899-04-10): 229-230.
- [106] XX. (1899): «Notas locales. Martín de Iraizoz». *La Vasconia*, n.º 200 (1899-04-20): 245.
- [107] XX. (1899): «Sección amena. Carta de un basko». *La Vasconia*, n.º 201 (1899-04-30): 257.
- [108] XX. (1899): «Notas locales. Banco Basko». *La Vasconia*, n.º 201 (1899-04-30): 257.
- [109] JACA, J.S. (1899): «El Banco Basko. Las causas de su fracaso». *La Vasconia*, n.º 205 (1899-06-10): 300-301.
- [110] BASALDUA, F. (1985): «Eskal-Berri». *Bol. Inst. Amer. Est. Vascos*, 142: 136-144.
- [111] JONES, R.O. (1998): «The Welsh Language in Patagonia». 287-316, in: *A Social History of the Welsh Language. Language and Community in the Nineteenth Century*. Geraint H. Jenkins ed. University of Wales Press. Cardiff.
- [112] DAVIES, J. (1990): *A History of Wales*. Penguin Books. 767 orr. (2007).
- [113] WIKIPEDIA (2009): «Chubut province». Ikus: http://en.wikipedia.org/wiki/Chubut_Province

- [114] XX. (2009): «Y Wladfa. The Welsh in Patagonia». Ikus: <http://www.bbc.co.uk/dna/h2g2/A1163503>.
- [115] XX. (2009): «Welsh». Ikus: http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=cym.
- [116] XX. (1902): «Notas locales. Buen viaje». *La Vasconia*, n.º 300 (1902-01-30): 145.
- [117] XX. (1902): «Notas locales. Inundación en la colonia Chubut». *La Vasconia*, n.º 314 (1902-06-20): 313.
- [118] XX. (1908): «Notas locales. De regreso». *La Baskonia*, n.º 535 (1908-08-10): 504-505.
- [119] BASALDUA, F. (1911): *Memória sobre la raza roja en la prehistoria universal*. Thacker, Spink and Co. Calcutta. 208 or.
- [120] ALTONAGA, K. (1998): *Folin markesa: marraskiloak eta euskaldunak uharte galduan*. Elhuyar. 204 orr.
- [121] XX. (1932): «Notas locales. Falleció el ingeniero Basaldúa». *La Baskonia*, n.º 1.392 (1932-05-30): 379-380.
- [122] LIZARRALDE, D. (1902): «Pasado, presente y porvenir del Territorio de Misiones, por F. de Basaldúa. Continuación». *La Vasconia*, n.º 303 (1902-02-28): 174-176.
- [123] XX. (1902): «Trabajos notables». *La Vasconia*, n.º 332 (1902-12-20): 96.
- [124] LIZARRALDE, D. (1902): «Controversia etimológica». *La Vasconia*, n.º 309 (1902-04-30): 249-251.
- [125] XX. (1899): «Notas locales. Moskorrak». *La Vasconia*, n.º 206 (1899-06-20): 316.
- [126] LIZARRALDE, D. (1902): «Pasado, presente y porvenir del Territorio de Misiones, por F. de Basaldúa». *La Vasconia*, n.º 302 (1902-02-20): 164-165.